

הלבנות תלמוד תורה*

פרק א

א אף על פי שהקמן פטור מכל המצות וגם אביו אינו חייב לחנכו במצות מן התורה אלא מדברי סופרים אבל תלמוד תורה מצות עשה מן התורה על האב ללמד את בנו הקמן תורה אף על פי שהקמן אינו חייב שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם. ומאימתי אביו חייב ללמדו משיתחיל לדבר מלמדו תורה צוה לנו משה וגו' ופסוק ראשון מפרשת שמע ישראל ואח"כ מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים בעל פה עד שיאה בן חמש שנים (א) דהיינו בשנה חמישית שאו מלמדו לקרות תורה שבכתב מעט

קונטרס אחרון

(א) דהיינו בשנה חמישית בו בביתו בו. עיין ב"ח שנתק מדא לפרש פירוש זו בלשון הגמרא מקרא זו תורה, לפי הרמב"ם וטור וש"ע שכתבו גם נביאים וכתובים. ואשמתינה לישן הסמ"ג פירוש בהדיא דבגמרא מיידי לעינן שילמדנו בעצמו קודם שיהיה בן שש או בן שבע שאי יוליכנו אצל מלמדי תינוקות ע"ש. וטעמו ונימוקו עמו, דאי אפשר לומר

- ב"ח ריש סי' רמה. וראה לקטן פ"ב ריש ה"א. פס"ד צמח צדק ח"ג (שלמ"א). לק"ש ח"א ע' 44 ואילך. ח"ו ע' 233 וע' 238. תורת מנחם התועקדוית תשמ"ג ח"ב ע' 795. שלחן המלך שם ע' קפח וע' רמ.
- ז דברים יא. טו. קידושין כמ. כ. רמב"ם שם. מור שם. וראה לקטן ח"ו (שכתבנו מדרש בקמנים). ק"א ריש סק"א (דעיקר הדיבור קאי על תורה שבכ"ט).
- ח רמב"ם שם ח"ו (ליגרות רוב הדפוסים).
- ט סוכה מז. א (וירע לדבר). רמב"ם שם. מור וש"ע סי' רמה ס"ה. וראה גם ספרי עקב פסוקא מו. רש"י דברים יא, טו (על הפסוק לדבר בם). פס"ד צמח צדק (שע, ג). לק"ש ח"א ע' 343 הערה 40.
- י דברים לג. ד.
- יא סוכה שם. רמב"ם שם. מור וש"ע שם. וראה לעיל א"ח סי' ע ס"ב. פס"ד צמח צדק שם. אג"ק ארמו"ר מוהרש"ב ח"ב ע' תפג. שלחן המלך שם ע' כח בענינים ר"ה ופסקו.
- יב רמב"ם שם. מור שם. ש"ע (מעט מעט).
- יג ברלבקן בהמשך, שרק בשנה הרביעית תלמודו איתו. וראה ק"א סק"א (ר"ה ונה). אג"ק ח"ב ע' רפח. ח"ד ע' ג. לק"ש ח"ב ע' 135 הערה 8. שלחן המלך שם ע' קפ"קא. הערות וצינונים שם 17.
- יד אבות פרק ה במסו. וראה ק"א שם (אם היא משנה והמעט שאין להוזהר מלמדה).
- טו מדרש תהומות קדושים יד. וש"י אבות שם. וראה ק"א סק"א (ר"ה והנה לפירוש). רשמות ח"ו ע' 8.

- א לישן השער בדפוס ראשון (שקלאו תק"ד): חיבונר קטן הכמות רוב תאיכות על הלכות תלמוד תורה מחובר ומקוטט ממנחה מן הירושלמי ומכל גדולי הפוסקים ראשונים ואחרונים ומנופה בשלש עשרה נפה באר היטב דבר דבר על אופניו בכדי שכל אחד יהיה צמאוו וידע כל הדיונים על בורי ועל מכונו ומסודר בלשון צח ונקט לכל חטיבו.
- ב לבלות הלכות תלמוד תורה, ביאורים לכל פרטי הפנים ובקונטרס אחרון, ראה הגמרא ספרי הערות וצינונים על הל"ת מש"ע אה"י.
- ג ראה תורת מנחם התועקדוית תשמ"ג ח"ב ע' 296-7 (מעט שפתח באף).
- ג ראה משנה אבות ספ"ה. משנה גדה נב, א. חגיגה ב, ב. רמב"ם הל' תענה פ"ב ח"ד. לעיל א"ח מדרש"ב סוס"ד ד (מעט הרבר). לק"ש ח"ב ע' 38-39 (מעט שפתח במור). רמ"א ע' 380 (מעט שפתח בחיובי הקטן).
- ד נזיר כט, ב. חגיגה ד, א. וראה לעיל שם. סי' רמו ס"י. סי' שגט ס"ב. שו"ת אדה"י סי' מא במסו (שחיובו טרופסקו (מסולל ב' ו) תוך לגער ג' וראה להלן ח"ו). לענין אמו – ראה לעיל סי' שגט ס"ד וש"נ הערות וצינונים ח"א 3/א. מנא מאר ע' קח.
- ה ברייתא קידושין כט, א. רמב"ם פ"א ח"א. מור וש"ע סי' רמה ס"א (בנו). וראה לקטן ח"ד (בנוע לאם). לק"ש ח"ב ע' 38 הערה 9. שלחן המלך ח"ג ע' קפד הערה 1. קובץ דברי תורה ח"א ע' א.
- ו רמב"ם פ"א שם (פמור). וראה הערות וצינונים שם 9/א.

צינונים לקונטרס אחרון

- ו סי' רמה ס"ו וסי' רמו ס"ד.
- ז עינין יב.
- ח שאמרו מקרא זו תורה.
- ט שבוה מיידי ברמב"ם וטור וש"ע שם, שיקרא תורה שבכתב כולה (גם נביאים וכתובים), וכדלקמן בפנים.
- י שאפילו בתורה שבכ"ט חובת בנו עליו, ומכ"ש נביאים וכתובים. וראה קובץ דברי תורה ח"ו ע' פ ואילך.

- א סי' רמה ר"ה ה' מנהג.
- ב קידושין ל, א.
- ג שכולל גם נביאים וכתובים (למעוטי תורה שבעל פה שאין חובת בנו עליו).
- ד פ"א ח"ו (שחיוב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולו), וה"ב (דברי קבלה בכלל תורה שבכתב).
- ה סי' רמה וסי' רמו (תורה שבכתב כמו תורה נביאים וכתובים).

קונטרס אחרון

כדמשמע לכאורה מלשון רש"י¹¹ דאין תוכת בנו עליו רק מקרא לתור, דא"כ לענין משנה ותלמוד בנו הוא כאהר ממש, ואמאי נדחת מצות תלמוד תורה לעצמו שהוא חיוב דאורייתא¹² בשביל דמוקד בנו כשהוא נבון ומשכיל יותר¹³. ותדע מדאמר רבי יהודא¹⁴ אם היה בנו כו' בנו קודמו בנו דווקא, וכן משמע מלשון הטור וש"ע סימן רמ"ו¹⁵ ומי שאי אפשר לו כו' ע"ש. אלא ודאי דבלימוד בנו מוקיים מצות ולמדתם אותם את בניכם¹⁶ גם בלימוד תורה שבעל פה¹⁷, ואדרבה עיקר הכתוב קאי אתורה שבעל פה, כדאייתא ריש פ"ב דברכות¹⁸ כי היכי דליגרו בהו, דהיינו תורה שבע"פ שיכול לגרום גם כשהולך בדרך¹⁹ משא"כ דברים שבכתב אי אחא רשאי לאומנם בעל פה²⁰, ועוד איך יסתם התלמוד²¹ נגד הספרי²² דושנתם לבניך אלו התלמידים²³ כו'. ובפרט דרישא דספרי דושנתם שיהיו דברי תורה מהודרים כו' הובאה בגמרא שם²⁴, ולהקדים²⁵, ודאי דגם בתורה שבע"פ מצוה להקדים, וגם לבן ובן ובן בנו לפי דעת הש"ך²⁶, וגם²⁷ לא פריך מידי מזבולון בן דן, דעכ"פ ודאי אין איסור להקדימו גם למשנה ותלמוד, ואין לומר דמיירי²⁸ בשכר, דהא בימיהם לא היו נוטלין שכר על משנה ותלמוד, כדאייתא בנדרים דף ל"ז הא קמ"ל דאפילו²⁹ כו'. ומשום הכי פירש הסמ"ג העומד בשיטת הרמב"ם³⁰, דכל הסוגיא מיירי לענין תלמוד האב בעצמו עם בנו³¹, וזה היה ענין תמוה ומילתא דתמיאה מירבך דכירי לה³² בימיהם עובדיא דזבולון שלימדו אבי בעצמו מקרא כו', ולא הוליכו מלמדי תינוקות שלומדים אצלם כל הנערים שבעיר³³ מקרא³⁴, וגם היו מלמדים טמונים וקבועים למשנה כדאייתא בירושלמי³⁵ הובא בסמ"ג³⁶, וסלקא דעתא דשמואל³⁷ סבירא ליה דדינא הכי דמצוה ללמוד עמו בעצמו אם יכול. ותקנת יהושע בן גמלא לא היתה אלא בשביל מי שאין לו אב, כדאייתא בגמרא³⁸. וקודם לכן מי יגיש לו אב והיה

ציונים לקונטרס אחרון

כו סי' רמה ס"ק א. לקמן בפנים ה"ח"ט (הרי שאף במקום שאין חיוב ולמדתם אותם מצוה להקדימו, ומכ"ש להקדים בנו לתורה שבע"פ).
כז אם אף נאמר שאין מצוה להקדים בתורה שבע"פ, מ"מ כיון שחיוב הלימוד לתלמידים הוא גם בתורה שבע"פ, מהי קושיית הגמרא שם מהא דאמרין: עד היכן חייב כו' כגון זבולון בן דן שלימדו אבי אביו מקרא ומשנה ותלמוד הלכות ואגדות, הרי עכ"פ מחויב ללמוד תורה שבע"פ מחיוב הלימוד לתלמידים. וראה רבנו טעם ג.
כח זה שאמרנו בגמרא למדו מקרא אינו מלמדו משנה מיירי בשכר (ושאני מחוייב לשכרו מלמד לבנו לתורה שבע"פ), וראה גם לח"מ שם.
כט במקום שנוטלין שכר על המקרא שרי למשקל, על המדרש לא שרי למשקל, וראה גם לקמן סי' ק.ג. והטעם שמהירא מדינא ראה לקמן בפנים ה"ב.
ל יד מלאכי כללי הרמב"ם אות מו. וראה כללי הפוסקים וההוראה כלל רנו (וא"כ משתבר שכן היא גם דעת הרמב"ם, דלא אמי שפירש ב"ב"ח בהירוש').
לא ראה ב"ב בא, א ורש"י ותוס' שם ר"ה ולמדתם. לב חולין עה, ב.
לג ראה ב"ב בא, א (תקנת יהושע בן גמלא להושיב מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר).
לד לקמן בפנים ה"ג.
לד כלקמן בפנים ה"א, שמתחילים ללמוד אצל המלמד בן י' או בן ז' או בן ד', ולומדים תנ"ך עד בן י' לה נדרים פ"ד ה"ג.
לו שם (שמקשה הוא וראים שמלמדי המשנה נוטלים שכר, ומשני שכר בטלה הם נוטלים).
לז דאמר בקידושין ל, א, א עד היכן כו' כגון זבולון בן דן כו'.
לח ב"ב בא, א.

יא שם ד"ה אינו מלמדו משנה (אין חובת בנו עליו אלא במקרא) וד"ה תורה (ולא נביאים ומתוכים), ולקמן וכתבאי, ענין ברש"י יש לפרש כדעת הסמ"ג.
יב כדלקמן בפנים רפ"ב וש"ע.
יג כדלקמן בפנים ה"ז וש"ע [ולשיטת רש"י יתרוץ לקמן בחצצי רבוע].
יד קידושין כט, ב. ולקמן שם.
טו טע"פ א (שדוקא אם אינו יכול ללמוד כלל יספיק לאחרים הלימודים), ולקמן בפנים פ"ג ה"ד, וראה לקמן ה"ד, שחיוב לימוד בנו הוא גם בתורה שבע"פ כולה, וש"ע.
טז דברים יא, יט. וכדלקמן בפנים ה"ז (מאחר שכלימוד בנו גם הוא מוקיים מצוה של תורה כו' משא"כ כשיספיק מנוחת לאיש אחר).
יז ראה עבודת המלך הל' ת"ת פ"א ה"ז.
יח, יג, ב. ורש"י שם ד"ה ה"ג.
יט ולמדתם אותם גו' ובבלתך בדרך.
כ גיטין ס, ב, וכדלעיל סי' מט וש"ע.
כא קידושין ל, א (שחיובו הוא רק על מקרא זו תורה), כב דברים ג, ז, הובא בפרש"י על התורה שם. לקמן בפנים ה"ח.
כג דהיינו גם תורה שבעל פה (וכקושיית מהרש"א שם ר"ה ע"ד. לח"מ פ"א ה"ב), ומכ"ש שחיוב בנו עליו (שמפסוק ולמדתם) הוא גם בתורה שבע"פ [ולשיטת רש"י יתרוץ לקמן בחצצי רבוע].
כד קידושין ל, א (דמיירי בתורה שבעל פה), וכדלקמן בפנים פ"ב ה"ג.
כה ואין לומר שכאמת יש חיוב ללמוד תורה שבע"פ כמו בבן חזרו, ולא אמרו בגמרא למדו מקרא אינו מלמדו משנה הוא רק לענין להקדים בנו לבן בנו ובן בנו חזרו (כמובא ברמב"ם פ"א ה"ב), ולקמן בפנים ה"ח), שאינו מחייב להקדימו אלא למקרא.

הלכות תלמוד תורה פרק א

מעט בכיתו⁹⁷ עד שיהיה בן שש או בן שבע⁹⁸ וקודם לכן בשנה הרביעית מלמדו אותו

קונטרס אחרון

מעלהו⁹⁷, היינו מי שאינו יכול לתלמוד עמו בעצמו. ופריך⁹⁸ מבריייתא לימדו מקרא כו'⁹⁹. ואמר רבא זו תורה, ולא קאמר כל התורה דוקא אלא תורה סתם¹⁰⁰, דהיינו שתחלת לימודו של הבן קודם שיגיע לבן שש שיוכל לעזוב את אביו לילך לבית הספר לכל היום, כדאיתא בעירובין ויש פ"ה¹⁰¹ הא דאיתיה לאבות כו', ילמדו עמו אביו תורה מעט מעט¹⁰² כמה שיוכל שאה, עד שיהיה בן שש וילך אצל מלמדי תינוקות¹⁰³, ושם יקרא נביאים וכתובים משנה ותלמוד, אם כבר גמר את התורה בבית אביו, ואם לאו יגמרנה שם ג"כ. וגם אפשר דעפ"י הרוכ יוכל לגומרה בבית אביו מאחר שמהתחלה לדבר מלמדו מעט מעט¹⁰⁴, והיינו בכתב כדמשמע בסמ"ג¹⁰⁵, אבל נביאים וכתובים ודאי לא שכיחא כלל שיוכל לגמור קודם שיהיה בן שש ברוב התינוקות, ומשום הכי מפרש רבא דמקרא זו תורה הוא שמלמדו האב בעצמו. אבל משייכל לעזוב את אביו וילך לבית הספר אין על האב רק לטרוח למצוא לו מלמד שילמדנו, ואם לא מצא בהגם יתן שכו, אבל ליכא שום מצוה ללמוד עמו בעצמו דוקא, דלא שייך הכא לפסוק דין קדימה לומר דמצוה להקדים האב דוקא למלמדים אחרים, דהא איכא טובא דעריפא מיניה, וגם בדליכא הרי לא מן הכל אדם וזכה ללמוד¹⁰⁶, דאפילו לחוץ לארץ מותר לצאת מהאי טעמא¹⁰⁷, הלכך לא שייך בזה כלל מצוה קדימה למסקנא¹⁰⁸.

ו[ל]וה ר"ל שנתכוין ג"כ רש"י¹⁰⁹ במ"ש שאין חובת בנו עליו כו', ר"ל ללמוד בעצמו דוקא רק ללמוד אצל אחרים¹¹⁰. ודואי אינו ר"ל ילמד לעצמו¹¹¹ לברו ממש, שהרי לא נכתבה תורה שבעל פה בריבוי¹¹², ואפשר דרש"י אין על האב אפילו לטרוח להוליכו להמלמד¹¹³ רק ילך לו בעצמו לרצונו, כי מלמדי משנה ותלמוד היו מצויים לרוב בהגם, כדמשמע בגמרא¹¹⁴ דמי שיש לו אב היה מעלה לירושלים כו', והיינו דמקרא לבר, ואין ללמוד עדיין משנה וגמרא, אלא ודאי דלמשנה וגמרא מצוין חכמי ישראל לרוב שמקיימין ושגנתם לבניך אלו תלמידים שרוצים ללמוד, רק למקרא שהנחה נער¹¹⁵ ואינו חפץ ללמוד רק מי שיש לו אב האב מעלה לירושלים¹¹⁶, משום שהכמים שבעיר הם עוסקים בלימוד משנה וגמרא לתלמידים. ומשום הכי ס"ל לרש"י דאין על האב לכופו¹¹⁷, כי מאחר שאין לו דין קדימה ללמדו בעצמו א"כ אם ירצה יוכל ללמוד מהרבה חכמים שבעיר. וגם במקרא אשכחן¹¹⁸ דמאן דקרי דלא קרי כו', רק שהאב חייב לעשות שלו ללמדו מקרא לקיים

ש"ע"פ חוב יוכל לגומרה בבית אביו, בשתי שנים).
יז ב"ב כא, א. רמב"ם שם. מור שש"ע שם.

טז מנ"ג ע"ג יב. והנהגות מיוחדות פ"ב את ב. וראה
ק"א קפ"א (בתחלתו וכו' והנהגה, דהיינו מקרא לבר,

ציונים לקונטרס אחרון

ג ט רש"י שם ד"ה לציון. רמב"ם ה"א אבל פ"ג ה"ד.
ט לתירוץ הגמרא קידושין שם, שגם שמאל סוכה כמו
רבא.
נא אחרי שביאר שיטת הסמ"ג, בא לברר שיטת רש"י
בביאור דבריו רבא (קידושין ל, א), שגם לדעתו
מייירי לענין ללמוד בעצמו עם בנו.
גב בא לתרוץ לשיטת רש"י מה שהקשה לעיל מדין חיוב
לימוד תורה שבע"פ לתלמידים, אפילו אינו בנו.
גד שהבין ילמד לעצמו.
נד גיטין ס, א. וכדלעיל סי' שלר ש"ב וכו'.
נה ללמוד תורה שבע"פ (משא"כ בתורה, כדלקמן
בהמשך).
נו ב"ב כא, א.
נז עפ"י שמואל א, כד.
נח וכדלקמן בהמשך, שלענין מקרא האב חייב ללמוד
או לטרוח ולהוליכו למלמד.
נט על לימוד תורה שבע"פ.
ס ב"ב שם.

לט מ"מ מבואר שם שהיה מעלהו אצל מלמדו
ותנוקות שבירושלים (רואים לכאורה שגם מי
שיש לו אב מוליכו למלמד).
מ בקידושין שם (על שמואל).
מז שגם כשהאב יכול ללמוד — אין מלמדו משנה
(בעצמו), אלא מוליכו למלמד).
מב שהרי גם נביאים וכתובים לומד אצל המלמד ולא
אצל האב.
מג פ. כ (שכשאב אביו בעיר הוא צריך לאמו עד בן
שש. הרי שדן בן שש אינו יכול לעזוב את אביו).
מד רמב"ם פ"א ה"ו. סמ"ג שם. וכמבואר כאן בפנים.
מה כדאיתא בב"ב שם: ומגיסין אותו כבן שש כבן
שבע (וכדלקמן בפנים).
מו רמב"ם פ"א ה"ו. וכמבואר בפנים.
מז שם: מלמדו מקרא מעט מעט כו' מקרא זו תורה.
מכ ראה לקמן (ד"ה ומה). ובתחלת שנה תמימת
מתחיל ללמוד תורה שכתבה. וכן נוסף כאן בפנים.
מח עירובין לו, רע"ב.

קונטרס אחרון

ולמדתם את בניכם כמשמעו ללמוד בעצמו דוקא⁸⁰, משום שעדיין אין דעת בבנו לילך מעצמו להלמדים וגם אין מצויין כל כך⁸¹, משא"כ במשנה וגמרא המצוה היא על האב כמו על האחרים בשוה ממש מדתכתיב ושנתם לבניך אלו התלמידים. ואין דין קדימה על האב⁸², אלא לענין שאם אינו יכול ללמוד בעצמו שאהרים פטורים לגמרי והאב חייב ליתן שכר אם ירצה הן ללמוד, כי מצותו עליו לענין שכר בלבד⁸³ כמ"ש רמב"ם⁸⁴, ומשום הכי בנו קודמו אם הוא זדין כו', אבל לא לענין כפייה מדאורייתא, אלא משום חינוך מדרבנן מבר שיתסר כו'⁸⁵. רק במקרא צריך לקיים הכתוב כמשמעו דוקא ללמוד בעצמו, או יטרה ויוליכנו למלמד דשלוחו כמותו⁸⁶. משא"כ בבבאיים וכתובים⁸⁷ שניתנו אח"כ ולא קאי עליהו קרא דולמדתם אותם את בניכם. ואף שניתנו למשה מסיני⁸⁸ מ"מ היו מסורים בע"פ עד שנכתבו ע"י הנביאים, ולכך דינם כחורה שבע"פ במקום שמצויים מלמדים בהנם, ואם לאו יתן שכר כשירצה הן ללמוד אצלם.

ועד היכ"ן דקאמר שמואל⁸⁹ היינו על החיוב שמוטל על אבי אביו ללמוד כדובולן בן דן, ולא כדובולן שלימדו בעצמו כל התורה, דמדינא א"צ ללמדו בעצמו אלא תורה⁹⁰ קודם שיוכל לילך לבית הספר להיות שם כל היום, ואח"כ מוטל עליו להוליכו לשם. ומיהו אפשר⁹¹ דהיינו דוקא במקום שמלמדים בהנם, או אפילו בשכר אלא שאבי אביו יכול ללמוד עמו בעצמו רק שאינו רוצה מפני שהפץ ללמוד לעצמו או שאין לו פנאי מחמת טרדת פרנסתו⁹², ומשום הכי אינו נפטר מהחיוב עד שיעמיד לו מלמד ואפילו בשכר. לאפוקי בן בן דינו כבן הבירו שא"צ ללמדו כשיש גדול ממנו בעיר⁹³, וגם ברליכא א"צ רק מי שהגיע למדה זו ללמד תלמידים שכבר שימש תלמידי חכמים⁹⁴ כל צרכו, כמו שדקדק הרמב"ם⁹⁵ בלשונו על כל חכם כו', חכם ולא תלמיד, שלימדו לעצמו משנה וגמרא קודם בודאי מללמד החינוקות מקרא, משא"כ בבנו שכל תלמיד חייב ללמד לבנו מקרא ומשנה שלמד כבר אם אינו מוצא מלמד אחר, והוא הדין לבן בנו (אך אם אין לו פנאי אפשר⁹⁶ שלא עדיף מלימוד לעצמו דנפטר מחמת עסק פרנסתו⁹⁷). ולא דמי לאביו שהי"ב לשכור מלמד בבחאי גונא גמרא יתירא⁹⁸ כדלקמן וצ"ע). ומ"ש הרמב"ם א"כ למה נצטוו כו'⁹⁹, ולא משני למי שאינו חכם אלא תלמיד, יש לומר דהיינו מ"ש הרמב"ם¹⁰⁰ והי"ב לשכור מלמד כו' כו',

ציונים לקונטרס אחרון

טא שלדעת רש"י, ולמדתם קאי על מקרא ללמוד בעצמו, ושנתם קאי על תורה שבע"פ אפילו לאחרים.
 טב מלמדים למקרא בהנם.
 טג בא התרין לשיטת רש"י מה שהקשה לעיל מדין קיימת הן הגבול ומשכיל יותר על האב.
 טד שיחבאר למקן (לשיטת הסמ"ג) שלומדים זה מקרא יתירא.
 טה פ"א ח"ג והי".
 טו קידושין שם רע"א. וברלקמן בפנים טוף הי".
 טז קידושין מא, ב.
 טז בא לבאר הטעם שלדעת רש"י, נביאים וכתובים יש להם דין תורה שבע"פ, לכל הגיל.
 טט ברכות ה, א. וברלקמן הי".
 ע חוזר לבאר לשיטת הסמ"ג (שכוותיה פסק בפנים), החילוקים שיש בין החיובים ללמד את בנו, את בן בנו, את התלמידים, גם בחורה שבע"פ.
 עא למסקנא (קידושין סט), שכוון ודובולן בן דן שאמר שמואל הוא לענין החיוב ללמד (בעצמו) את בן בנו מקרא.
 עב וכאמור בגמרא שם: הכא מקרא לבד. ונתבאר לעיל בתחלת הקו"א, דהיינו קודם שיוכל לילך לבית הספר כו', ובפנים (ה"א וה"ח"ט) לא הובא חיוב זה על אבי אביו. וראה עבודת המלך ה"ל ת"ת פ"א הי".

עג שהחיוב לשכור מלמד לבנו (כשאינו יכול ללמוד בעצמו) הוא רק על האב, משא"כ אבי האב אינו חייב אלא להוליכו כו' במקום כו'. ויתבאר לקמן (ד"ה אבל אם) שאפשר שגם הרמב"ם הסתפק בזה. ולקמן בפנים הי"ח"ט מובאות ב' דעות בזה.
 עד ולקמן במוסגר מסתפק בזה רבנו.
 עה ראה גם לקמן בפנים הי"ט ושי"ג.
 עז ראה לעיל סי' קצט סי' ג ושי"ג.
 עז פ"א ח"ב. וראה שם פ"ה הי"ה החילוק בין חכם לתלמיד.

עח דלא כמו שנתבאר לעיל בפשיטות, שגם בזה חיוב עליו לשכור מלמד לבן בנו.
 עט כדלקמן בפנים פ"ג הי".
 פ ולמדתם אותם את בניכם (ברביס יא, יט), אחר שכבר נאמר (שם ו, ז) וישנתם לבניך (אלו התלמידים), ואחר שכבר נאמר (שם ד, ט) והודעתם לבניך ולבני בניך. שמשמע זה חייב אף כשאינו יכול ללמוד, כדלקמן (ד"ה אבל אם).
 פא ומשני שהקרא יתירא הוא רק לענין להקדים.
 פב בהמשך לזה (בריש הי"ג), שגם בזה בא לתרץ למה נצטוו כו'.
 פג לבנו ללמוד, ואינו חייב ללמד לבן חברו אלא בהנם.

הלכות תלמוד תורה פרק א

התורה¹ כדי שיוגל עצמו לקרות בתורה² בשנה המישית. וכשיהיה בן שש או בן שבע³

קונטרס אחרון

ר"ל דקרא דהודעתם וגו'⁴ וזמדתם וגו'⁵ דכתיבי סתמא, איכא לאוקמי בכל אדם בין בהכמים בין בתלמידים, בהכמים להקדים ובתלמיד צריך ללמוד לעצמו ישכור לו מלמד (ובכלל זה משמע ממילא שהאב יוליכנו מביתו להמלמד⁶ אם אינו הפץ מעצמו לילך, מאחר שאינו לומד עמו בעצמו בביתו כמצווה עליו, משא"כ בהכם המלמד התלמידים אחרים א"צ לבוף כל מי שאינו רוצה לילך ללמוד כלל מחמת חיוב מצוה זו דושנתם לבניך, וגם בחינוקות של בית רבן אמרינן⁷ דלא קרי ליהוי צוואת להבריה, דהיינו רק שלא ינהנו לילך משם⁸, וכמו שנתבאר לעיל לפי"ש, והאב חייב להוליכו מאחר שאינו לומד עמו בעצמו בביתו. ומשום הכי לא משני הרמב"ם האי שניוייא על קושיית למה נצטוו כו', משום דהו נכלל במ"ש והייב לשכור מלמד כו', דממילא (משמע) שהייב להוליכו). ומשום הכי שניה הרמב"ם שפחה תהלה שהייב אדם כו'⁹ ואח"כ תב על כל חכם והכל כו'¹⁰, משום דפשיטא ליה דלבנו חייב ללמד גם מי שאינו חכם כל שיכול ללמוד עמו ואינו מוצא מלמד אחר. ולא אמרו¹¹ הוא קורם לבנו, אלא בלימוד אחד ששניהם צריכין לו בשוה, כגון שגם האב לא למד עדיין דבר זה שהבן הפץ ללמוד בין מקרא בין משנה וגמרא, אבל אם האב כבר למד דבר זה ויכול ללמדו לבנו ודאי לא מסתברא שפטר מללמדו עד שיגמור הוא כל התורה כולה ובתוך כך יהיה בנו עם הארץ (וכ"מ בהדיא בגמרא¹² דדוקא מי שאין לו אב לא היה למד תורה, ולא מי שיש לו אב שאינו חכם כל כך שא"צ ללמוד כלל לעצמו). ולא גריעה מצוה זו ללמד לבנו משאר מצות שאי אפשר לעשותן] ע"י אחרים שצריך להפסיק לימודו¹³ אף אם עדיין לא למד כלל מה התורה כולה. ולא דמי ללישא אשה¹⁴ שיהיו רהיטם בצווארו ולא יוכל לעולם לפרק מעל צווארו, משא"כ בלימוד לבנו כשילמדנו כל מה שלמד לעצמו אזי יוכל אח"כ לגמור כל התורה לעצמו, וגם לבנו, וגם לא ילמדנו עכשיו היא מצוה עוברת ופסידא דלא הור מה שבנו מבטל עכשיו אף אם ילמדנו אח"כ כמ"ש התוס'¹⁵, והוא הדין והוא הטעם לבן בנו.

אבל¹⁶ לא שני יודע ללמוד אפשר שאין דינו כאביו ממש¹⁷ שהייב לשכור מלמד, משום דחיובא דאביו לאביו לא נפיק מהד קרא עם חיובא דאביו אלא מקרא אחרתא דהודעתם לבניך ולבני בניך, והאי קרא מיירי להקדים בנו לבן בנו ובן בנו לאחרים¹⁸, וא"כ י"ל דכמו דבן הבכור מיירי בתנם, דהא א"צ ליתן כלל שכר בעדו (ו) בן הבכור¹⁹, ה"ג מיירי ככהאי גוונא דין להקדים לבן בנו בתנם דוקא. וא"ל דקרא אלא לאשמועינן ליתן שכר בעד בן בנו ולא בעד בן הבכור²⁰ דא"כ לבניך למה לי, הרי כבר נאמד ולמדתם אותם את בניכם וממילא נשמע אם אינו מלמדו בעצמו חייב

יח' דה"א אבות פ"ה שם. נחלת אבות לפרקי אבות שם. רמ"א שם פ"ח (מיד שיהי בן ג') שלמית). וראה א"ת ח"ב ע"י רפח. ח"ד ע"י מ.

ציונים לקונטרס אחרון

- פד רברים ה, ט (לבניך ולבני בניך, שמשם לומדים החיוב גם על בן בנו).
פח שם יא, ט (שמשם לומדים החיוב המיוחד על בנו).
פז מרדכי קידושין רמז תצו. וז"ה לקמן בפנים ה"ט.
פו ז"ב כא, א. וזכרלקמן בפנים ה"יג.
פח וראה לקמן בפנים ה"ב (לשמום שלא יצאו התוצה).
פט ללמד את בנו כו' את אה את בן בנו כו'.
צ מירשאל ללמד את כל התלמידים. וזכרלקמן בפנים ה"ח.
צא קידושין כט, ב. וזכרלקמן בפנים ה"י.
צב ז"ב שם.
צג זכרלקמן פ"ד ה"ג וש"י.
צד שיבתארי לקמן בפנים פ"ג ה"א, שלא ישא עד אחר שלמדו תחלה תורה שבכ"פ כולה, וש"י.
צה ז"ב כא, ב ד"ה ומק"י.
צז חזון לבאר מה שהזכיר קורם בקיצור, שאפשר

יט רמ"א שם. וראה משא מאור ע"י קוב.
כ ב"ב שם. רמב"ם פ"ב ה"ב. טור שם. וראה לק"ש רמ"ו ע' 181 הגיהה כד ע"י מ. כה ע"י יט.

- לומר בן, וכאן מבאר ב' האופנים שיש לפרש בזה צד רמב"ם.
צז ברמב"ם ה"ג: וחייב לשכור מלמד לבנו ללמוד ואינו חייב ללמד בן הבכור אלא בתנם. ומסתפקים בכ"מ ה"ב, ובלחם משנה ה"ג, אם החיוב הוא גם בבן בנו. ולקמן בפנים ה"ח"ט תובאו דעת הרשב"י (בהגהות הטור סי' רמה, ובשיש קידושין פ"א סי' נח) שהחיוב הוא גם בבן בנו (וכ"ה בארחות חיים הל' תלמוד תורה ט"ד), ודעת הרדב"ז (ח"ה סי' קד) שהחיוב הוא רק בבנו. ובלחם משנה שם מסתפק אם החיוב הוא גם באביו יודע ללמוד.
צח רמב"ם פ"א ה"ב.
צט רמב"ם פ"א ה"ג, טור וש"ע סי' רמה ס"ד. וראה גם לקמן בפנים ה"ט.
ק וא"כ יהיה דינו לענין שכר כמו בנו משם.

קונטרס אחרון

לשכור לו מלמד, דאל"כ גם בבן בנו מנ"ל לחייב לשכור, אלא ודאי דממילא משמע. ומשום הכי עשה הרמב"ם פסיקא אות ג' קודם וחייב לשכור כו' ^{קכ}, לאשמועינן דלא קאי בפשיטות אקרא דלעיל ^{קכ} לפרש עוד טעם למה נצטוו כו' ^{קכ} על בנו כו', כדמשמע בסמ"ג ^{קכ} ובכסף משנה ^{קכ}, אלא אפשר מילתא באפי נפשה היא (כמ"ש בלחם משנה ^{קכ}). וגם אפשר דקאי אקרא דלעיל ^{קכ} מדכתב וחייב כו' בכי"ו (וגם חיוב השכר לבנו אין כאן מקומו וכפול לקמן ^{קכ}). וי"ל דאיצטרך לבניך להקדים לבן בנו ותרווייהו שמעינן מהאי קרא, משום דבהאי קרא איכא למימר הכי ואיכא למימר הכי. ומשום הכי נמי סתם הרמב"ם ולא פירש בבן בנו אם חייב ליתן שכר כמו בבנו, ולא ^{קכ} פטורו בפירוש כי אם בן חבירו (א"צ י"ל דס"ל להלק בין אם יכול ללמדו בעצמו דחייב לשכור לו, לאם אינו יכול, ומשום הכי סתם בלשונו משום דלא פסיקא מילתא, משא"כ לבנו חייב בכל ענין), כנודע דרכו שלא לכתוב דבר שאינו מפורש או מוכח טובא בגמרא ^{קכ} (והלכך לדינא קשה להוציא מיד המוחזק בכפיות בכהאי גוונא ^{קכ}). ואפילו אי הוא אמיר ^{קכ} צ"ע, לפי מ"ש בתשובת רשב"א ח"צ ^{קכ} שלא היו יכולים לכופו למשה בר עזרי לזון את בני בנו רב הונא ^{קכ} ע"ש), אך בכנו, גם אי הודעתם מייתי להקדים לחוריה בלי שכר, מכל מקום הא תנא ביה קרא עוד דכתבי ולימדתם וגו' לחייב גם שכר אפילו אינו יודע ללמוד בעצמו, דאל"כ פשיטא, דמי ביקש מירו שיתן שכר ילמדנו בעצמו. והיינו אפילו בתורה שבעל פה דכתבי לדיבר בס ובלכתך בדרך וכמו שנתבאר לעיל ^{קכ}. ומשום הכי כתב הרמב"ם הלכה ז' לא מצא מי שילמדנו בתנאם ילמדנו בשכר כו', והיינו לבנו שפתח בו תחלה ^{קכ} ועליה קאי ע"ש. ומ"ש הכסף משנה ^{קכ} צ"ע.

והנה לפירוש הסמ"ג דלעיל ^{קכ} אתי שפיר טפי ^{קכ} כפרשי"י באבות פ"ה, וכן הוא בתנחומא פרשת קדושים ^{קכ}, דבן חמש היינו בתמישית ^{קכ}, דלפ"ז יוכל להיות הא דאמר רבא מקרא זו תורה אפילו לגמור כל התורה, לפי שקרוב הדבר מאוד ברוב החינוקות לגמור התורה בנקודותיה לפחות בלי טעמים ^{קכ} ופירוש המלות ^{קכ} (ובלי חזרה בשלימות לגמרי ^{קכ} רק שזוכר עתה) ^{קכ} בבי' שנים שעד סוף בן ז', וכ"ש עד סוף ז' בכחוש ^{קכ}, וכמ"ש התוס' בכתובות דף ג' ^{קכ} דבר שית דומיא דבר י"ג

ציונים לקונטרס אחרון

- קא כ"ה ברוב דפוסי הרמב"ם. וראה כללי הפרוסקים וההוראה כלל רה.
- קב שאין למרים החיוב לשכור מקרא והודעתם לבנין ולבני בניך (שחובא ברמב"ם ה"ב), אלא מקרא ולמדתם אותם את בניכם. והיינו שהחיוב לשכור הוא רק בבנו, וכרעה ה"ב דלקמן בפנים ה"ט.
- קג אולי תיכח זו מיותרת.
- קד עשין יב.
- קה פ"א ח"ב.
- קי פ"א ה"ג.
- קי והודעתם לבניך ולבני בניך. והיינו שהחיוב לשכור הוא גם בבן בנו, וכרעה האי דלקמן בפנים ה"ח.
- קכ שם ה"ז (ובכאן הביאו רק כ"ו לבר דין בן בנו שבפסוק והודעתם ג').
- קכ אצ"ל: ולא כתב.
- קי יד מלאכי כללי הרמב"ם אות ב, וראה כללי הפרוסקים וההוראה כלל ור, וכ"ה לקמן (ד"ה ומה).
- קיא וכן נפק לקמן בפנים סוף ה"ט.
- קיב שחייב מדין צדקה, כדלקמן בפנים ה"ח ושי"ע.
- קיג סוסי"י רצב.
- קיז כי"ב קעד, ב. וראה לקמן בפנים ה"ח, לענין חיוב אמור לבן ובן ובן בנו, שרק אין נפרעין ממנו שלא כפניו.
- קטו בתחלת הקי"א.
- קטז בהלכה ג.
- קיו הי"ז: ומשמע לי דמכאן ולהבא [היינו תורה שבע"פ] אין חייב ללמדו אפילו בתנא.
- קיא בתחלת הקי"א, שחובא לומד מקרא עם בנו בעצמו, לפני שמולכי אל המלמד ללמדו נביאים וכותבים וכו'.
- קיט בסמ"ג לא הובאה הלכה זו (בן חמש למקרא), רק בהגהות מיימוניות פ"ב אות ב (כדלקמן סוף ד"ה זה), וע"ז מבאר כאן שאתי שפיר טפי לפרש (א' שגם הסמ"ג סובר הלכה זו. ב) שמפרש כפירוש רש"י (אבות ב, כא) דהיינו בתחלת שנה חמישית (דלא כבי"ט רמה ד"ה ומ"ש ובפחות, שמפרש דהיינו חמש שלימות). ג) שלפי זה החילוק הוא בין קודם שנה חמישית שלומד אתו פסוקים בע"פ, לבין משנה חמישית ואילך שלומד אתו בבית (דלא כדלעיל בתחלת הקי"א, אלא כדלקמן ד"ה ומה). וכן נפסק כאן בפנים.
- קכ ס' יד.
- קכא כמו ובשנה החמישית תאכלו, שבקדושים יט, כה, וראה רשימות חובי נה ע' 8.
- קכב כמובא כאן בפנים, שאח"כ היו למורים אחס גם הטעמים.
- קכג כמובא בפנים, שבימיחם דיברו בלשון הקדש ולא הוצרכו ללמדם פירוש המלות.
- קכד כמובא בפנים, שאח"כ היו למורים אתם התורה פעמים רבות.
- קכה כי"ב כא, א. וכ"ה כאן בפנים.
- קכו ע"א ד"ה בר שית.

הלכות תלמוד תורה פרק א

שלימות^א הכל לפי בוריו וכוהו^ב מוליכו אצל מלמד התניוקות^ג לקרות בתורה כל היום

קונטרס אחרון

למצות. וגם הרמב"ם ס"ל הכי (מטעמא אחרינא^א כדלקמן), ובכל מקום שכתב איזה דין מריני התורה התלו במבין כך וכך שנים ואילך דווקא ולא קודם לכן, כוונתו לעולם בלשוננו בחבורו בין כך וכך שנים שלימות דוקא. כמבואר ממש בהלכות שביתת עשור ספ"ב ע"ש במגיד משנה^ב, וכן הוא בריש פ"ט מהלכות אישות לגירסא שלנו^ג. וטעמו ונימוקו עמו, דאילו לשיטתו פ"ב מהלכות אישות^ד, דלא קיייל שלשים יום בשנה חשוב שנה, ולא מקרי בן עשרים וכת עשרים אלא כשלא נשתיירו שלשים יום. והא דאמרין בנדה דף מ"ה^ה למ"ד שלשים יום כו', היינו דאיכא למ"ד, אבל לא קיייל הכי אלא כו' יוסי בן כיפר בסוף פרק יוצא דופן^ו, וכמ"ש הרמב"ם בפירוש המשנה^ז, דלא כטור^ח, שלא ראה פירוש המשניות^ט ומשום הכי כתב דטעות סופר הוא ברמב"ם. והא דקיייל גבי רבעי שלשים יום חשובים שנה כמ"ש בפ"ט^י מהלכות רבעי^{יא}, היינו משום דבהתלה^{יב} י"ל כן טפי מבסוף, כדמיינתא רבא בפ"ה דר"ה^{יג} מתחלת נדה וטוף נדה ע"ש. ומקרבנות אין ראהי כלל מאיל בן שתיים^{יד}, דכבש בן שנה יוכיח דאפילו פחות מל' יום מקרי בן שנה מיום המשמיץ והלאה^{יז}. והשתא^{יח} אתי שפיר מ"ש הרמב"ם סתם בלשוננו דבן ששה חייב בסוכה (לגירסא) שלנו בהלכות סוכה פ"ו^{יט}, ויוצא בעירוב אמו (בהלכות עירובין פ"ו^כ), דסמרי אהרדי^{כא}, אלא ודאי משום דגבי סוכה דקודם לכן פטור ואח"כ חייב אי"כ בן ו' היינו שלימות, כמו בן כ' בבן ובכת דלא קיייל ל' יום בשנה חשובים שנה, משא"כ (בעירובין) דאחר ו' אינו יוצא וקודם לכן כמ"ש^{כב} דיוצא, והוה ליה כאילו קתני עד ו' שנה ועד בכלל, ולא שייך כן כי אם על שנה ששית, ולא על שביעית ומשביעית ואילך לעולם^{כג}, דאפילו על שיעור גדול

א תוס' כתובות ג' א ד"ה בר. וראת ק"א (ד"ה ונתח), וי"ג לדעת הרמב"ם והרמב"ם.
ב תוס' ש"ב שם ד"ה כבן רמב"ם פ"א ה"ו. פ"ב ה"ב. מור שם. וראה ק"א סק"א (שם, ערך סוף ו' בחוש).

ציונים לקונטרס אחרון

קלט שכר"ה שם אמרין שכזה תלו גם רין קרבנות (בן שנה, בן שתיים, בן שלש) אם ל' יום בשנה חשובים שנה, ומכל מקום פסק הרמב"ם (הל' מעשה הקרבנות פ"א ה"ד): וזמאתי יקרא איל משכינס בשנה שניה אחר ושלשים יום. וראה דברי נעם נא, א. קמ ויקרא כב, כז. רמב"ם שם ה"א (אי"כ אין ללמוד מרין קרבנות להלכות אחרות).
קמא שנתבאר בלשונות הרמב"ם בחיבורו, מתי כוונתו שנים שלימות דוקא.
קמב ה"א: קטן שאינו צריך לאמו שהוא כבן שש חייב בסוכה. וז"ה לעיל א"ח סי' תמ"ג.
קמג ה"ב: קטן בן שש שנים או פחות יוצא בעירוב אמו (שעריין צריך לאמו).
קמד שבעירובין פב, אי"כ מבואר ששניהם תלויים בגיל שהוא צריך לאמו.
קמה כ"ה בדפ"ר (יש שהגיהו: מכ"ש. והיינו שבשנה ששית יצא ומכ"ש קודם לכן). ואולי חסרות כאן איזה חיבות, ותוכן הדברים: וקודם לכן יוצא, כמבואר בבבויאת (שם פב, ב) ויוצא בעירוב אמו עד בן שש, ובגמרא שם: עד ועד בכלל, וגם מ"ש רב אסי (שם פב, א) קטן בן שש יוצא בעירוב אמו, הוה ליה כאילו קתני כו'.
קמו שאם נפרש עד בן שש שנים שלימות (והיינו קטן שכבר מלאו לו שש שנים) ועד בכלל, הרי פירושו לעולם (וזה לא שייך, דאפילו כו'), לכן מוכיח הלשון שכאן הכוונה לשנה ששית, ועד בכלל.

קבו אף שלדעת הרמב"ם אין צריך להיות דומיא דבר ו"ג למצוות, מ"מ לומדים זה מרין עירוב וסוכה, כדלקמן.
קכב סוף ה"ו, ודלעיל א"ח סי' תרט"ו ס"ה.
קכט סוף ה"ב: האיש מצווה על פירה ורביה כו' מבן שבע עשרה. ומבואר במ"מ שם, שלגירסה זו היינו י"ז שלימות.
קל ה"ד (לענין אילנות בית עשרים) וה"א (לענין סוים בן עשרים).
קלא רע"א: איכא מנא דאמר ל' יום בשנה חשובים שנה. **קלב** נדה דה, ב: שנת עשרים שיצאו ממנה שלשים יום הרי היא כשנת עשרים. ויש מה, א: הלכה כרבי יוסי בן כיפר. ומפרש הרמב"ם (ראה מ"מ שם ויש), והיינו שלא נשתיירו שלשים יום.
קלג נדה סוף פ"ה (בני עשרים שנה פחות שלשים יום), וכן הוכיח בתוס' וי"ט שם.
קלד האע"ז סי' קנה.
קלה יד המלאכי כללי ר"ה"ה אות כו, וראה כללי הפוסקים והורחא כלל רמח.
קלו ה"ח"ט (שאם נקלטה הנטיעה ל' יום קודם ר"ה, נחשבים לשנה הראשונה, לעולה ולרבעים).
קלז היינו שנה הראשונה של הנטיעה.
קלח י, א: ומה נדה שאין תחלת היום עולה לה בסופה (ולא האמר מקצת יום שביעי כבולו והטבול ביום, רש"י), סוף היום עולה לה בתחלתה (שאם ראתה סמוך לשיקיעת החמה עולה לה יום זה, רש"י).

תמח הלבנות תלמוד תורה פרק א

קונטרס אחרון

לא שייך עד בכלל, כמ"ש הרא"ש ריש פרק אלו טרפות^{קס}, [מכ"ש על דבר שאין לו שיעור. ומאחר שהלשון מוכיח מהוהו לא הוצרך לפרש יותר, וסמך על מה שכתב^{קסא} או פחות, לזכאורה הוא שפת יחר אלא לרמוז למה שכתבנו^{קסב} ולגירסת המגיד משנה גבי סוכה כבן ה' כו'^{קסג}, אתי שפיר נמי לפי זה^{קסד}, דלא בדסוכה ודאי איתיה לאבוה^{קסה}, שהרי מצות חינוך היא על האב לברו^{קסו}, אבל בעירוב מסתמא ליתיה לאבוה, מדיוצא עם אמו לדבר מצוה שהיא מהנחתו, דמשום הכי שרי, כמ"ש התוס' בעירובין שם^{קסז}]. והשתא^{קסח} אתי שפיר נמי הא דמכניסים להתלמד כבן ו', אע"ג דיוצא בעירוב אמו בדליתיה לאבוה, וא"כ בדאיתיה צריך לאביו^{קסט}, ונמי שאנ תלמוד תורה מסוכה שהיא ג"כ דאורייתא^{קס}, ורוחך לומר משום דחינוך לתורה דאורייתא על האב^{קסא}, דמכל מקום הא אפשר לקיימה כמו שנה אח"כ ולא הוה ליה לצער ולהצר להחינוך [עיי'ן ריש פרק נוטל ובפרש"י שם^{קסב} שיכול לבא לידי חולי אם יש לו געגועים]. אלא ודאי כמ"ש התוס'^{קסג} דבר שית היינו שלימות, דלא כב"י^{קסד} (רק דלרמב"ם אינן ויום א', אלא פחות ל' יום, כבבן ובבת^{קסה}). אלא דלרמב"ם ס"ל דמוכרע כן מההיא דיוצא בעירוב אמו ופטור מסוכה, ולא מההכרח שבתוס', ממשנה דאבות דומיא דבן י"ג למצות, דהא תנן נמי החם בן י"ה לחופה ולרמב"ם היינו תחלת י"ה^{קסו}, ומשום הכי נמי יש לומר דגם בן ה' למקרא היינו תחלת ה', כמ"ש לעיל לסמ"ג^{קסז}, דלא כב"י^{קסח}, אלא כמ"ש התוס' בכתובות^{קסט} דהיינו לגלגל, וכמ"ש בהגהות מיימוניות^ק שאביו מלמד עמו מעט כו', אביו דוקא, כמ"ש הסמ"ג^{קא}.

ומה^{קסב} שלא כתב בן הרמב"ם, יש לומר משום דגם קודם בן חמש מגלגל עמו ומלמדו פסוקים פסוקים^{קסג}, אלא שקודם שידוע אותיות התורה מלמדו בעל פה ואח"כ בכתב^{קסד}, משום הכי לא חש הרמב"ם להאריך ולחלק בין בכתב שהוא מכן ה' ואילך לבעל פה שקודם לכן^{קסה}, כנודע דרכו

ציורים לקונטרס אחרון

קס כתובות ג. א ד"ה בר שית (היינו בר שית ויום אחד).
קסא יו"ד סי' רמה סי"ה רמ"ש פחות (ברעת הרמב"ם,
דהיינו בתחלת שש, שלכן הביא הא דבן שש ולא
הביא הא דבן חמש למקרא). וכ"ה בשרש"י שם סי"ח.
קסב פ"ב ה"ב.
קסג כדלעיל ברעת הרמב"ם.
קסד כמובא לעיל מהל' אישות פט"ו ה"ב.
קסד שם (שהן בן חמש שבאבות, והן בר שית
שבכתובות ובי"ב, היינו תחלת שנה שישית).
קסה שם ד"ה ספי (בן חמש שנים למקרא היינו
לגלגל ולא למספי ליה).
קסו פ"ב א"ת ב. וכמבואר כאן בפנים.
קסז בסמ"ג מבואר שהו החילוק בין קודם שש (ע"י
אביו, מקרא לבר) לבין לאחר שש (אצל מלמד),
ובהגהות מיימוניות מבואר ש"י קאי בן חמש למקרא.
ובאן מתוך בין שניהם, ושגם הרמב"ם סוכר בן.
קסח המשך ותוכן הדברים, והם שלא כתב בן הרמב"ם
(כפי"א הי"א הביא את הגמרא דבן שש כו', ולא
את הברייתא דבן חמש למקרא). יש לומר כו' (שסובר
להלכה הא דבן חמש למקרא, כמו הסמ"ג העימור
בבשית הרמב"ם, כדלעיל בתחלת הקרא), ואף גם זאת
כו' (אם נאמר שהרמב"ם אינו פוסק כברייתא זו), אין
לדחות מהלכה כו' (כי אם יש לפסוק בסמ"ג והגהות
מיימוניות, שכן חמש אביו מלמדו מעט מעט כו'). וכן
נפסק כאן בפנים.
קסט רמב"ם שם. וכמבואר כאן בפנים.
קע וכן נפסק כאן בפנים (וראה לעיל בתחלת הקרא').
קפא שעל כריחה לחלק בן לדעת הגהות מיימוניות
הני"ל, שהו החילוק בין קודם שנה שמישית
לבין שנה חמישית ואילך.

קמז סוסי"י. ובן לפרש עד בין שכיות אנפיים על
הגוף, רעל שיעור ארוך כזה לא מתפרש שפיר
עד ולא עד בכלל (ומכ"ש שלא יתפרש עד ועד בכלל).
וראה כללי הפוסקים והתוראה כלל קמח.
קמח הרמב"ם שם: קטן בן שש שנים או פחות יוצא
בעירוב אמו.
קמט שהפירוש הוא: עד שנה הששית ועד בכלל.
קנ וכן נוסף ברפוסים שלנו בין הצאי רבוע (וכ"ה
קנ בעירוב ארוח"י תרמ סי"ב). [בבן חמש] כבן שש
חייב בסוכה מדברי סופרים כדי לתוכו במצוה. וראה
לעיל שם סי"ג: ואם הקטן חכם וחרף בענין שאינו
צריך לאמו אפילו כשהוא בן חמש שנים שמלות חייב
בסוכה כדי לתוכו במצוה.
קנא אף שלפי זה גענרך לחלק בין עירובין (עד סוף
שנה שישית) לבין סוכה (מסוף שנה שמישית).
קנב וכן מבואר בעירובין שם, לרב נאי ורוש לקיש,
רבאיתיה לאבוהי בתמא אינו צריך לאמו כבר
ארבע כבר חמש.
קנג כדלעיל שם סי"ד, וסי' שמג סי"ב וסי' רש"י.
קנד ע"א ד"ה קטן.
קנה השתא דאמרינן דבר שית היינו שלימות אתי שפיר
כו', משא"כ אם נאמר דהיינו בתחלת שנה שישית,
יוקשה מאי שנא תלמוד תורה מעירובין ומסוכה כו'.
קנו עד בן שש שנים שלימות, וא"כ מרוע צריך
להוסיף למלמד בתחלת שנה שישית.
קנז בכל זאת אינו חייב בסוכה אלא בן שש שלימות,
לגירסתינו (ובגם לגירסת המ"מ בן חמש, היינו דוקא
בדאיתיה לאבוה בסוכה, משא"כ בשמולוכו אצל מלמד).
קנח כדלעיל בפנים בתחלת הסעף ושי' (משא"כ
בסוכה שחובת החנוך רק מדברי סופרים).
קנט שבת קמא, סע"ב, וכדלעיל ארוח"י סי' שט"א.

הלכות תלמוד תורה פרק א

בולו¹³ עד שיקרא תורה שנכתב כולה¹⁴ עם נביאים וכתובים כולם פעמים רבות¹⁵ עד שיהיה בן עשר שנים¹⁶.

קונטרס אחרון

לקצר ולא להאריך ולבאר ביאור שאינו מבוזר ומפורש בגמ'¹⁷, ואף גם זאת דבן ה' למקרא היא ברייתא שלא הובאה בגמרא, ואינה משנה לגידיסט הרמב"ם בפירוש המשניות¹⁸, עינין שם במדרש שמואל¹⁹, ויש מקום ופתחון פה לבעל דין להלוק ולומר דפליגא אנמי דין בב"ב ובכתובות דבר שית למקרא, ולא הזכירו כלל חיוב גלגול במקרא קודם שיהי, כי אם במשנה בבב' י'²⁰, ואדרבה יש לומר דבר שית דומיא דבר י' דמיידי לגלגל, וכקושיית התוספות שם²¹ דלא הוי דומיא כו', והא דבן י' למשנה לא דמי לבן י"ג למצות²² לא איכפת לן לרמב"ם, כמו בבב' י"ח לחופה²³, אלא דהתוסי קאי התם ללישנא בתרא בגמ', דלמספי ליה היינו נמי לירד לחייו²⁴, אבל לשינויאי קמא י"ל דבן י' למשנה היינו נמי למסיפי ליה, וקרי ליה מתגלגל לגבי לירד לחייו דבן י"ח, ובר שית נמי למסיפי ליה, אבל אביו מתגלגל עמו משידוע לדבר בע"פ ומבן ה' ככתב, כברייתא דאבות פ"ה, ואין לדחות מחלכה מאחר דאתי שפיר בפשיטות לשינויאי קמא, וגם לשינויאי בתרא איכא למימר דלא הוי דומיא כו', כמ"ש התוס'.

ולפי זה²⁵ אין זכות למנהג שלא נהגו ללמד האידנא נביאים וכתובים, אלא כמ"ש בפנים²⁶, ומ"ש השי"ך²⁷ מצום שסומכים על תלמוד בבלי כדפ"ת²⁸ 197 כו', זה אינו, דר"ת לא קאמר אלא שסומכים לצאת בזה לענין מה שאמרו²⁹ לשלש ימיו בכל יום שליש במקרא כו', משום דס"ל דשליש לאו דוקא כמ"ש הר"ן³⁰, אלא אפילו במעט יוצאים ידי הובתן כמבואר בתוס' בקידושין³¹ בשם רב עמרם שתיקן כו'³², ועי' כהבנן שר"ת פירש כו', לומר דבלאו הכי נמי יוצאים ידי הובתן, אבל בתחלת לימודו מודה ר"ת דצריך לקרות כל המקרא תחלה³³, בדגמיה במסכת סופרים³⁴ ולא שידלג אדם ממקרא כו', הובאה ברא"ש סוף פ"ב דב"מ, וכדתנן סוף פ"ה

נד ראה לקמן ה"י (ונקצת מן הלילה), וש"נ מ"מ ותעורת (באן). שלח המלך ע' קצא"ב.
נה רמב"ם פ"א ה"ו. מור ושוע' שם ס"ו.
נו מ"ו ס"ב. ש"ך ס"ה. ונתבאר בקי"א ריש ס"א א.

ציונים לקונטרס אחרון

- קעב** כדלעיל (ד"ה אבל אם), וש"נ.
- קעג** שלא פירש כלום על משנה זו. וראה בסידור שהבנינו רבנו בסוף פ"ה (ראה שעו הכולל פ"ל אות ג), שמשם ואילך הן ברייתות.
- קעד** שאינם מסדר מסכתא זו.
- קעה** כדכתיב שם: אמר רב יצחק באושא התקינו שיהא אדם מתגלגל עם בנו עד שתיש עשרה שנה מכאן ואילך יורד עמו לחייו. איני והא אמר ליה בר לרב שמואל בר שילת בעיר מבר שית לא תקביל בר שית קביל וספי ליה בתרא. אין ספי ליה כתורא מיהו אינו יורד עמו לחייו עד לאחר שתיש עשרה שנה. ואב"א לא קשיא הא למקרא הא למשנה. דאמר אבוי אמרה לי אם בר שית למקרא בר עשר למשנה בר תליתר כו'. **קעו** ד"ה בר שית (דבר שית למקרא היינו למספי ליה כי תורא ובר עשר למשנה לא למספי ליה אלא לגלגל עד י"ב שנה). וא"כ יש לומר שהרמב"ם מפרש שגם בר שית הוא לגלגל (כלישנא קמא) והוי דומיא כו', ולכן אינו מביא אתה את דבן חמש למקרא. **קעז** שהאמרו לחילי שבין חמש למקרא היינו תחלת שנה תמישית. א"כ בן י' למשנה היינו תחלת שנה העשירית, ואילו בן י"ג למצות היינו שלימות. וא"כ גם להרמב"ם לא את דומיא כו' (הן במשנה והן במימרא דאבוי בכתובות, שנוברים בהם הן ב' והן בין י"ג).
- קעז** קודם פסוקי דמרה לומר מקרא ומשנה וגמרא. וכלעיל ארוח סי' ג' סי' קגה ס"א.
- קפח** אהג גם לעיל ארוח סי' קה ס"א.
- קפט** תפי"ו ה"ט.

הלכות תלמוד תורה פרק א

ובימיהם שהיו מספרים הרוב בלשון הקודש¹³ וגם התינוק כשמתחיל לדבר היה אביו מספר עמו בלשון הקודש¹⁴ ועל כן לא היו צריכין ללמד התינוקות (א) פירוש המלות?

קונטרס אחרון

דאבות בן ה' למקרא כו', וכ"כ בשל"ה מסכת שבעות¹⁵ לפ"ד ר"ת. אלא דר"ת לא ס"ל כמ"ש הרמב"ם¹⁶ דבגמ' דלעולם ישלש כו' מיירי בתחלת לימודו דוקא, משום דלשון הגמ' לעולם ישלש אדם שנתיב כו' מי ידע כו' משמע כל שנתיב לסלקא דעתא, וא"כ הוא הדין למסקנא לוימי. וכן הרמ"ה ברבינו ירוחם ס"ל בתא כו"ת דלא כרמב"ם, ואפ"ה מודה בתחלת לימודו בגירסא דינקותא, ע"ש ברבינו ירוחם נתיב ב' ח"א:

(ב) פירוש המלות בו', עיין ריש פ"ג דר"ה¹⁷ וריש פ"ב דמגילה¹⁸ לא הוו ידעי רבנן מאי וטאטאיתיה במטאטא השמד¹⁹ כו' ולא הווי ידעי מאי סלסלה²⁰ כו'. ועיין חולין דף ו' פשטיה דקרא²¹ כמאי כתיב כו', וגם רבו של יואב²² אילו היה מלמדו פירוש המלות ודאי לא היה טועה בין זָכַר לזָכַר יותר משאר מקומות, אילו שמע וטעה בפירוש המלות לפרש פירוש אחר לגמרי²³. ומ"ש טור וש"ע²⁴ להבינם, הוא לפי מנהג של עש"ב שאין מספרים בלשון הקודש כמו בימיהם כדאיתא בספרי²⁵. ועיין מלכים ב' סי' י"ח²⁶ ארמית כו' יהודית באזני העם וגו'. ודארינן מפורש זה תרגום²⁷, היינו לאחר שעלו מבבל. ואפ"ה ארמין בריש פ"ק דמגילה²⁸ שכתום כו', מכלל שלא היו מלמדים תרגום לתינוקות של בית רבן, אף שזה היה לשון עמי הארץ אז, מדהוי מתרגמים קריאת ספר תורה לעמי הארץ בבית הכנסת²⁹, אלא דהיינו לאחר שאמרו אונקלוס וגילתו לרבים³⁰, וקודם לכן היה נמסר ליחידים פה אל פה, כמו בשל נביאים שאמרו בת קול³¹ מי הוא זה שגילה סתרי וכו', אבל לשון עמי הארץ לא נשתנה בימי אונקלוס, אלא כל ימי בית שני³² היו עמי הארץ מספרים ארמית, כמ"ש בתוס' יו"ט בפ"ב דבבות³³. עיי' סוטה דף ל"ג³⁴ דלאשמעינן כו'. וכדמוכח מנוסח הכתובה ושטרי הדיוטות שבימיהם, עיין ב"מ דף ק"ד. רק תלמודי חכמים לברם היו מספרים בלשון הקודש³⁵ ומלמדים לבניהם³⁶.

ועיין ר"י גיטין דף ס' דאיכא למ"ד שאין כותבין מגילה לתינוק רק חומש שלם, ומשמע שם בהדיא

כט ספרי עקב פסקא מו. רשי דברים יא, יג. וראה גם תוספתא הניגה פ"א ה"ג. וירושלמי סוכה סוף"ג.
ל משא"כ בזמננו שלומים המקרא עם פירוש המלות (לקמן הלכה יא. ק"א סק"בג).

כת אבות דרין פ"ג, ב. הניגה טו, א. וראה ק"א סק"ב (בזמן בית ראשון – העם, ובזמן בית שני חכמי התלמוד – תלמודי חכמים).

ציונים לקונטרס אחרון

רג נחמיה ה', ח. מגילה ג, א. (הרי שהעם הוציך לתרגום לארמית).
רד ג, א; שכתום וחזרו ויטרוס (הרי שהתרגום נשכח בבית שני, עד שחזר אונקלוס ויטרו).
רה טור וש"ע א"ח סי' קמה ס"א. וראה לעיל א"ח סי' רפה ס"ג.
רו ראה רשי' קידושין מט, א ד"ה הרי, ותוס' שם ד"ה המתרגם (גילה מה שניתן בסנין). לעיל א"ח סי' רפה ס"ב (מסיני). סי' שלד ס"ב (שאמרו ולא כתבו, שלא ניתנה ליכתב).
רז מגילה שם.
רח וכן בימי התלמוד, ראה לעיל א"ח סי' תלד ס"ח, רט משנה ו. וראה גם שקלים פ"ה מ"ה, ברע"ב ותוס' יו"ט.
רי ע"א: ובלשון ארמי היה כו' דלאשמעי עבדא.
ריא בזמן בית שני ובזמן התלמוד (ראה אגרות קודש ארמ"ר מהרש"ב שם),
ריב כמבואר בספרי שם.
ריג עתה בא לבאר שבימיהם לא היו הנקודות ושמעם כותבים והיו מלמדים אותם לתינוקות.

קצ עמוד התורה (קפא), א ד"ה ובפרק קמא.
קצא פ"א ה"ב. וכן נפקס לקמן פ"ב ה"ב.
קצב כו, ב.
קצג יח, א.
קצד ישעיה יד, כג.
קצה משלי ד, ח.
קצו משלי ג, ב: ושמת סכין בלעך אם בעל נפש אתה.
קצז ב"ב כא, סע"א.
קצח אלא וראי לא היו מלמדים אז לתינוקות פירוש המלות.
קצט סי' רמה ס"ט.
ד ראה גם לקמן קוי"א ס"ק ג. אג"ק ארמ"ר מהרש"ב נ"ע ח"ב ע' תתכ.
דא עקב יא, יט. הובא ברש"י ע"ה"ת שם, ומבואר בפנים.
דב פסוק בו (דכ"ג נא אל עבדיך ארמית כי שומעים אנחנו וכו') חזק תעב עמנו יהודית באזני העם וגו', הרי שגם העם דיבר בזמן בית ראשון לה"ק.

הלכות תלמוד תורה פרק א תנא

רק הקריאה⁸⁷ בנקודות וטעמים⁸⁸ וקרי ולא כתיב כי לא היו הנקודות והטעמים כתובים בימיהם אלא כספר תורה שלנו⁸⁹ והיו לומדים הנקודות והטעמים ככל המקרא בעל פה⁹⁰ והיו אז עוסקים ה' שנים בלימוד כל המקרא⁹¹ עם ההינזקות פעמים רבות מאד.

ואחר כך ה' שנים בלימוד המשניות⁹² בעל פה⁹³ שהן הלכות פסוקות בלי מעטים⁹⁴.

ואחר כך ה' שנים⁹⁵ בתלמוד שהוא לידע בדרך קצרה המעטים של ההלכות והדינים⁹⁶ ומקורם⁹⁷ מתורה שבכתב ב"ג מדות שהתורה נדרשת⁹⁸ ושאר כל דרשות הכמים או בקבלה הלכה למשה מסיני או מסברא או מתקנות הכמים שעשו סייג וגדר לדברי תורה⁹⁹.

ואחר כך¹⁰⁰ כל ימיו של אדם איש לפי שכלו ויכלתו בפלפול התלמוד בקישויות ופירוקים¹⁰¹ לירד לעמקי הטעמים¹⁰² ודרשות¹⁰³ ולהבין דבר מתוך דבר¹⁰⁴ לחדש הלכות רבות¹⁰⁵

קונטרס אחרון

החומשים שלהם היו כחיקון ספר תורה ממש, בלי נקודות וטעמים, מדלא אסרו לקרות בהם אלא מפני כבוד הצבור, והמנוקד פסול מדינא, כדאיתא סוף סי' רע"ד ר"ז. ועיין הגיגה דף ו' סוף ע"ב לפיכך טעמים בו, מכלל שלא היו הטעמים כתובים בימיהם (ועיי"ש בתוס' וס"י, לכאורה הוא נגד הסוגיא ביומא דף ג"ב ע"ב^[106]). ובר מן כל דין הוא תלמוד ערוך בנדרים דף ל"ז ע"ב מקרא

מג ראה הקדמת הרמב"ם לפי המשניות (החלק הראשון כל החלק השני כל החלק השלישי כל החלק הרביעי כו'). ש"ת אה"ט סי' כב ד"ה ובר מן דין. לקיש ח"ה ע' 64 הערה 26. הערות וצינונים 65'63. וכו' לקטן ה"ד. **מד** רש"י אבות ספ"ה (שחלק בין לימוד הגמרא של בן המש עשרה, לבין הלימוד של בן ארבעים לבינה, שהוא להבין דבר מתוך דבר). וכו' לקטן פ"ב ה"א"ב (שאחר סיום לימוד ההלכות עם המעטים בקצרה תחיל לימוד הפלפול). ק"א שם סוף ס"ק א, ופ"ג ס"ק א (ד"ה ולוה), ש"לע"ת רש"י נחלק התלמוד לשני חלקים (ואפשר כ"ה אף לדעת הרא"ש, בימיהם).

מה רש"י ברכות סג, ב ד"ה רם. חגיגה שם. קידושין שם. כ"ט שם. כ"ט ש"ב ד"ה נגמרא. ע"ז יט, א ד"ה ואח"כ תולין נדר, ב ד"ה ושמשו וכו' לקטן פ"ב ה"א"ב. ונתבאר לקטן פ"ג ק"א ס"ק א (ד"ה ולוה). וראה תנא אנת"ק סי' בו (קמ"ד, ב).

מו רש"י שבת סג, א ד"ה ליגמרי וד"ה ודור. ונתבאר לקטן פ"ב ק"א סוף ס"ק א. וכו' לקטן ד"ה סי' ארבעים. ונתבאר לקטן פ"ג ק"א ד"ה ולוה. וראה לקיש ח"ה ע' 125 הע' 24 הע' 21. הערה 37. קובץ דברי תורה ה' ע' כא. **מז** ראה רש"י מוטה נטז, ב ד"ה ועיני הערות וצינונים 68'68.

מח שבת לא, א (פלפול בתכנתו דבר מתוך דבר). רש"י מוטה כ, סמ"א (ואלא ששם אינו מחלק בין בן חקי ותלמוד). אבות ספ"ה ד"ה בן ארבעים. ונתבאר לקטן פ"ב ק"א סוף ס"ק א. וכו' לקטן שם ה"א"ב. פ"ג ה"ג. **מט** ראה וד"ה א"א יב, ב. פ"ג א"ח סי' תקטמ סמ"ק. לקטן ה"ה (חדושי הלכות לאין קץ). פ"ב ה"ב (חדושי הלכות רבות). תניא אנת"ק סי' בו קמ"ד, א (הן בהלכות הן באגרות הן בגללה הן במספר ותחוייב דבר).

לא כ"ב כא, סמ"א ורע"ב. וראה ק"א ס"ב. **לב** דרוס קד, א ורש"י שם ד"ה ורבי. **לג** ראה נישין כ, א. חגיגה ו, סמ"ג. נדרים לז, ב (ק"א ס"ב).

לד ראה הערות וצינונים 60/50. אבות ס"ח. ורע"ב שם. וראה גם רש"י שם. ק"א סמ"ג (סדר הלימוד עכשיו לערך שתי שנים תורה ואח"כ עיקר הלימוד משנה ונגמרא). הערות וצינונים 51/51.

לו ראה תמורה ד"ה. ב. רש"י כ"ב לג, א ד"ה ואינה שם פה, ב ד"ה נגמריה. חו"ס מגילה לב, א ד"ה והשנה. מדרש שמואל אבות שם. הערות וצינונים 55/55 א/55 ב. **לז** ח"ה פ"ב לג, א ד"ה משנה. וראה גם מוטה כ, סמ"א ד"ה תמא. שם כב, א ד"ה ולא שמשו ה"ה ששוני ה"ה שמרין לקטן פ"ב ה"א.

לט רש"י אבות שם סמ"ה בן עשר, ורוב המפורשים במשנה. וראה גם לקטן פ"ג בתחלת הק"א (שלארש"י ורע"ב שם הקבצה הוא מפורשת במשנה). והיינו מתחלת שנת מן ערך תחלת שנת כ. וראה לקטן פ"ג ה"א. רש"י שם ה"ג ע"ז. ג. א"ק ח"א ע' ר"ב. ח"ב ע' קם. הע"ב תת"ע 46'. **מ** רש"י ביבית ה, א ד"ה וה נגמרא. יא, ב ד"ה אף לנגמרא. מו, ב ד"ה שלא שמש. חגיגה י, א ד"ה שינא. מוטה שם ושם. קידושין ל, א ד"ה נגמרא. כ"ט שם ד"ה שלמדו הכמת. כ"ב קמ"ד, ב ד"ה רמא אמר. וראה גם לקטן פ"ב ה"א. פ"ג ח"א. תניא פ"ב ע"ז, ב. **מא** רש"י יומא פ"ג א ד"ה ומשמש. מוטה כ, סמ"א ד"ה ודור. וכו' לקטן ה"ד (לענין חיוב האב). **מב** ורע"ב פ"א ח"א. ראה לקטן ק"א פ"ב ר"ש ס"ק א. הערות וצינונים 60.

צינונים לקונטרס אחרון

י"ד בטור ושו"ע וי"ד, והוא ממסכת סופרים פ"ג ה"ז. רטו ד"ה לפיכך (שמחלק בין האמור שם, לה' מקראות שאין להם הכרע שיבואו נב, סמ"א.

הלכות תלמוד תורה פרק א

ודרשות פסוקים¹ אשר על זה אמרו² בן ארבעים למינה. וכן כל דברי חכמים וחידותם³ שהסמיכם ודרשו על פסוקי תנ"ך הנקראים הגדות⁴:

ב וכל מלמד תינוקות מותר לו ליטול שכר⁵ אע"פ שאסור ללמד תורה בשכר⁶ ושנאמר⁷ ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם הוי"ו ומשפטים מה אני בחנם אף אתם בחנם מכל מקום התינוקות שהם קטנים הם צריכים שימור⁸ לשמורם שלא יצאו החוצה ועסקו בדברים בטלים⁹ ובעד זה מותר ליטול שכר¹⁰.

ומי שהוא בעל מלאכה ואומנות ומניח מלאכתו ומלמד הרי זה מותר ליטול שכר גם מהגדולים שאינם צריכים שימור לפי שאינו אלא שכר במילה¹¹ הניכר¹² ומוכח¹³ מפני שביטל ממלאכתו ואפילו אינו לומד עמהם אלא מקצת היום ומקצתו עוסק במלאכתו ופרנסתו¹⁴ ואם לומד עמהם כל היום ואינו עוסק בשום מלאכה ועסק כלל מותר לו ליטול שכרו מהם¹⁵ אפילו אינו בעל מלאכה ואומנות כלל לפי שאלו לא למד עמהם בודאי היה מוכרח לעשות איזה עסק להחיות נפשו ונפשות ביתו ועכשיו שלומד עמהם כל היום ואינו עוסק כלל אין לך שכר במילה הניכר ומוכח גדול מזה¹⁶:

ג ושכר מלמדי תינוקות תקנת חכמים¹⁷ היתה לפרוע מקופת הקהל¹⁸ בעד כל התינוקות

קונטרס אחרון

סופרים כו"ר¹, וכל הלכה למשה מסיני היא קבלה בעל פה². ולזה נתכוין בתשובה לרמב"ן³, שביב"ט סוף סי' רע"ד, במה שכתב דאין לנו אלא כנתינתו בסניי, ור"ל בכתב⁴:

- נז** נדרים שם כרב. סמ"ק שם. מור וכוש שם (שהביאו גם טעם זה).
- נח** רש"י שם ד"ה רב אטר. וראה גם לקמן ק"א ס"ק ג' (במסוגר).
- נט** ראה לקמן ה"מ הל' מציאה ופיקדון ק"א ס"ק ב' בהע"פ (דהוי שומר שכר).
- ס** ירושלמי נדרים פ"ד הל' ג'. ר"ן נדרים שם ד"ה ולענין הלכה.
- סא** רמב"ם הל' סנהדרין פ"ג הל' (לענין דיון). מור וש"ע ה"מ סי' ט' פ"ח.
- סב** כתובות קה, א (לענין דיון). תוס' בבורות כמ, א ד"ה מה אף לענין לימוד תורה). רא"ש שם פ"ד סי' ה. מור וש"ע סי' רמז ס"ה. וראה לעיל הל' שחשפה שם.
- סג** מעובדא דקראי רוב הינא בכתובות שם (ראה תוס' כתובות שם ד"ה גוהי, וכתובות שם).
- סד** תוס' בבורות שם. רא"ש פ"ד דכתובות שם. מור וש"ע שם.
- סה** לכוז שם.
- סו** תקנת יהושע בן נמלא בבא בתרא כא, א.
- סז** די רמ"ה שם. וראה לעיל סי' גג ס"ל (לענין ש"ע), וש"י קובין דברי תורה ה' ע' יב.

- נ** ראה יומא ה, ב (למספר קרא).
- נא** תשנה אבות שם, ורש"י שם ד"ה בן ארבעים (להבין דבר מותר דבר). תובא תרבי פ"ב ק"א סוף סמ"א.
- נב** ראה משלי א, ה. הערות וציונים 72.
- נג** רא"ש נדרים לו, סעיף ד"ה ואגדות. וכ"ה לקמן סוף ה"ד (שלימוד התנאים הוא אחר סיום לימוד ההלכה).
- וראה גם לקמן פ"ב ה"א"ב. פ"ג ק"א (ד"ה אלא). לעיל א"ח סי' ט' מסופ"ד.
- נד** נדרים ל"ג, א כרב (שמותר מטעם שימור דוקא בתינוקות, ובלקמן ק"א ס"ג ב' במסוגר). רמב"ם פ"א ה"ז (בתורה שבכתב, כרבי יוחנן שם משום פיקוח מעשים).
- נה** מ"ק סי' קו (רב, טעמם שימור). מור (ב' המעשים) וש"ע סי' רמז ס"ה (כ"ב"ם), לכוז שם (במור). וראה לקמן פ"ג ק"א (ד"ה אלא, שלמ"ד פיקוח מעשים דאורייתא אמור בשכר). פ"ד ה"מ"ט (אם יש בזה איסור משום שמתמש בכתר תורה). קובין דברי תורה ה' ע' ג. משא מאיר ע' קד.
- נח** נדרים שם. ב' בבורות כמ, א. רמב"ם שם. מור וש"ע שם. לכוז שם. וראה לקמן פ"ג בק"א (ד"ה אלא לעיל נטפריש, משום הדיב ללמוד מן התורה בחינם). לקמן ה"מ הל' ערות ס"ח (ש"ה בכל המצות). לעיל הל' שחשפה סי' א ק"א ס"ג.
- נו** הרי"ם ה' ד. ה. גניא שם (אף במורה רב).

ציונים לקונטרס אחרון

ר"ז ועיטור סופרים וקריין ולא כתיבן ומתיבן ולא קריין הלכה למשה מסיני. וברא"ש ר"י שם ד"ה מקרא סופרים (שמשנתה באתחאל כו'). וראה גם לעיל סי' לב סמ"ז. תנ"ג ס"א (שהפסק הפוסקים הם הלכה למשה מסיני).

הלכות תלמוד תורה פרק א תנג

שבעיר בני העשרים והעניים יחד ועכשיו במדינות אלו נוהגין שכל אחד פורע בעד בנו אם ידו משנת¹⁰⁰.

ומי שאין ידו משנת¹⁰¹ (א) חיובים הציבור לפרוע בעדו¹⁰² מתקנת חכמים והעניים יכולים

קונטרס אחרון

(ג) חיובים הציבור בו. עיני דרכי משה הר"מ סימן קס"ג¹⁰³ בשם רבינו ירוחם¹⁰⁴ בעיריות קטנות שאין היחידים כו'. ולזה נהגו בהג"ה שם סוף סעיף ג' במה שכתב במקום שבני העיר כו' וכו', דר"ל במקום שאין אביהם יכולים כו' ויצטרכו הקהל כו', ר"ל חיובא מדינא¹⁰⁵ כיון שאין אביהם יכולים ולכן גובין לפי ממון¹⁰⁶ כשאר עולי הקהל וכו' כמ"ש רבינו ירוחם. ומי שיש¹⁰⁷ עיריות קטנות, הוא אורחא דמילתא, שהיחידים שבהן הצריכים למלמד הם מתי מעט ואין ידם משנת לפרוע שכר מלמד המספיק לו לפרנסתו, לפי מהנהגו¹⁰⁸ ליטול שכרו ופרנסתו מ"כיה תינוקות בימיהם, והוא הדין בעיר גדולה ויש בה עניים גמורים הרבה¹⁰⁹.

ומיהו י"ל שלא לכופ הקהל אלא לשכור מלמד אחד לכ"ה תינוקות כבימיהם¹¹⁰. ואף שלפי סדר הלימוד הנהוג עכשיו שהעיקר הוא משנה וגמרא¹¹¹ אי אפשר למלמד אחד ללמד יפה עם הרבה תינוקות כל כך, מ"מ מאחר שהחיוב הוא מתקנת יהושע בן גמלא¹¹² אי אפשר להיבט יותר מהתקנה, ויוצאים הקהל ידי חובתן במלמד שילמדם כסדר הלימוד שבימיהם¹¹³. ואף שעכשיו אין התינוקות יודעים לשון הקודש כבימיהם¹¹⁴, מ"מ משמעות הטור וש"ע ושאר פוסקים שגם עכשיו שצריך ללמדם פירוש המלות ולהבינם יפה אף על פי כן די במלמד אחד לכ"ה תינוקות וכו', אלא דהיינו ודאי למקרא לבד, ולא להבינם יפה משנה וגמרא. והוה ג"כ לשון סך מקרי דרדקי שבגמרא¹¹⁵, מקרי דוקא, משא"כ לפי סדר הלימוד של עכשיו שאין למדים מקרא רק תורה לערך ב' שנים ועיקר הלימוד משנה וגמרא. וגם י"ל דלמשנה וגמרא אי אפשר לכופ הקהל בלאו הכי, מאחר שהתקנה לא היתה כלל על זה, שבימיהם לא היו נוטלים שכר כלל כי אם על המקרא כדאיתא בנדרים דף ל"ז וכו' מאי פסקא כו' (ומיהו דוקא למ"ד וכו' שכר פיסוק טעמים, אבל למ"ד וכו' שכר שמיור לאו במקרא תליא מילתא אלא בשנים תליא מילתא, לכל קטן שצריך שמיור שלא יתבטל כדפירש רש"י¹¹⁶). ומיהו יותר מבן י"ג אי אפשר לכופ, מאחר שפירש הרמב"ם¹¹⁷ וטור וש"ע וכו' הטעם שאין העולם מתקיים כו' וכו'). ואפשר דהיינו טעמא דלא נהוג האידינא לפרוע מקופת הקהל

סח הפעם יחבאר לקמן בתוספת, ובק"א סוף סק"ג.
סט רבנו ירוחם מפרשים נכ"ט ח"א (פ"א ד, ד) בשם רב האי גאון. ורמ"א בחו"מ סי' קסג מס"ג (בעיריות קטנות).

ציונים לקונטרס אחרון

- רבא סוף ס"ק א.
רבב מושי"ם נתיב כט ח"ג (פ"א, ד), בשם תשובת רב האי (בלשון השאלה): שכר מלמדי תינוקות בעיריות קטנות שאין יכולין היחידים לתת שכר מלמד, כי היא על כל הקהל לא על אבותיהן של הנערים בלבד (נראה שהוא חיוב מדין ולא ממנהג שנהגו באותה עיר. וכן נפסק בפנים).
רבג במקום שבני העיר מושיבין ביניהם מלמד תינוקות ואין אביהן של תינוקות יכול לשכור לבניהם ויצטרכו הקהל ליתן השכר גובין לפי ממון. רבד אף שכתב בחתמה: במקום שבני העיר מושיבין ביניהם מלמד.
רבע ולא לפי הבנים שלומדים אצל המלמד.
רבעו ובדלקמן פ"ד ה"ג. ק"א שם סי' ג. וכו' כאן בפנים. ולענין שי"ן, ראה לעיל סי' נג ס"ל (ב' דעת).
רבעז בתשובת רבנו האי שברבנו ירוחם (שם (שלאנאורה נראה מזה שעיריות גדולות אין חיוב מדינא). רבעז של המלמד (ובעיריות קטנות צריך כל אב לתת
- חלק גדול יותר).
רבט משא"כ בלאו הכי, נהגו שכל אחד פורע בעד בנו. וכן נפסק בפנים.
רל וכן נפסק בפנים.
רלא כלקמן בפנים ה"ז.
רלב ר"ב כא, א.
רלג שמבואר לעיל בפנים ה"א.
רלד כדעיל בפנים ה"א ובק"א סי' ב.
רלה סי' רמה ט"ו.
רלו שם: סך מקרי דרדקי עשויין וחמשה יניקין.
רלז ריש ע"א. וכו'ה לעיל ק"א ריש סי' א. וראה נהורא דאורייתא מאמר ה פ"א סי' ו.
רלח רבי יוחנן שם.
רלט רב שם.
רמז שם ד"ה רב אמר. ובדלעיל בפנים ה"ב.
רמא פ"ב ה"א.
רמב שם ס"ז. וכו'ה כאן בפנים.
רמג אלא כהכל פיהם של תינוקות של בית רבן כו' שאין בו חטא (המובא בשבת קיט, ס"ע"ב).

לכופ¹⁷ את העשירים לפרוע בעד בניהם מקופת הקהל ואפילו העשירים יכולים לכופו זה את זה לפרוע שכר מלמדי תינוקות שלהם מקופת הקהל שנותנים בה גם מי שאין לו בנים¹⁸ כי כן היתה עיקר תקנת חכמים להושיב מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר¹⁹ בין גדולה בין קטנה²⁰ ולהטיל שכר מלמדי כל התינוקות שבעיר בין עשירים בין עניים על כל הקהל שבעיר כל אחד כפי השגת ידו אפילו מי שאין לו בנים²¹ כשאר נתינת הקהל שהן לפי ממונ²² וכל עיר שאין בה מלמדי תינוקות מהרימין²³ כל אנשי העיר²⁴ שאין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות של בית רבן²⁵ שהוא הבל שאין בו המא²⁶ אלא שבמקומות שאין נוהגין כן²⁷ הוא מפני שהעשירים וגם הבינונים מוחלים זה לזה אבל חלק בני העניים אין בידם למחול והייבים הכל לפרוע בעדם עד שיהיו בני י"ג שנה שהוא הבל שאין בו המא²⁸.

וגם הפמורים ממסים כמו תלמדי חכמים²⁹ חייבים ליתן לזה כפי ממונם כמו שחייבים ליתן לפרנסת העניים שבעיר המוטלת על הקהל³⁰.

ובקבילות גדולות יש חבורות נמנים לדבר מצוה רבה זו המתנדבים שכר תלמוד תורה לבני העניים ובמקומות שאין שם חבורה זו כופין לפרוע מקופת הקהל ואמרו החכמים³¹ ההדורו בבני עניים שמהם תצא תורה שנאמר³² יול מים מדלו³³.

אך אין לבועם³⁴ אלא לשכור מלמד אחד לכ"ה תינוקות³⁵ כבימיהם³⁶ וילמדם מקרא אחד

קונטרס אחרון

משום שאין צריך לשכור אלא מלמד אחד לכ"ה תינוקות, וזה יוכלו רוב העניים לשלם בעד בנו, אלא אם כן בעיריות קטנות כמ"ש רבינו ירוחם. וגם [ב]זאת אפשר דנהוג בחסדי יודי וסיעתם³⁷ דלפחות מכ"ה אין כופין. וגם אפשר משום שאין כופין אלא למקרא, והעניים חפצים ללמד לבניהם משנה וגמרא דוקא כנהוג האידנא³⁸:

- עט** אבי שם. כ"ח שם ד"ה ונ"ש שאין. וראה תניא ק"א קנה. א. לק"ש ה"ג ע' 267 בהעירות.
- פ** ל"ש שכר המלמדים מקופת הקהל. וראה ק"א סוף ס"ק ג.
- פא** נחבאר בק"א ס"קג (במוטר).
- פב** כ"ב ה. א. רמב"ם הל' ת"ת פ"ו ה"י. מור וש"ע י"ד סי' רמג ס"ב, ובח"מ סי' קמג ס"ה.
- פג** ראה רמב"ם הל' נתינת עניים פ"א ה"א. מור וש"ע י"ד סי' רנו ס"א. רמ"א ה"טב סי' קמג ס"א. לעיל א"ח סי' הנוט ס"ה (לענין מעות הדינים).
- פד** נדרים פ"א, א.
- פה** במדבר ב. ז.
- פו** ראה מרש"א בחדא"ג שם, יל נים (התורה) גדלו (מן הדלים).
- פז** האמור לקמן נחבאר בק"א סוף ס"ק ג.
- פח** ולא ב' מלמדים לכ"ה תינוקות (בדלוקן במטוק). ואם העיר קטנה יוש בה פחות מל"ה תנוקות – ראה לעיל בפנים.
- פט** ראה כ"ב שם.
- ע** רבנו ירוחם שם בשם רב האי (כופין). רש"י ב"ב כא, א ד"ה לא מצניקין.
- עא** שהיו היא מועדת לכל צרכי הקהילה.
- עב** כבא בתרא שם. רמב"ם פ"ב ה"א. מור וש"ע סי' רמג ס"ז.
- עג** ומוקי יוסף ב"ב י, ב ד"ה לא מצניקין. בשם הררי (בשם רבותיו). וכן דעת הרמב"ם, ורב האי ברבנו ירוחם שם. וראה ק"א סוף ס"קג במופ. דאפשר האידנא נהוג בחסדי יודי, א ד"ה ס"ק דלפחות מב"ה אין כופין.
- עד** ראה רבנו ירוחם שם. לקמן פ"ד ה"ג (לענין ספרים).
- עה** רבנו ירוחם שם. רמ"א ה"טב שם. וראה ק"א ס"ק ג. לקמן פ"ד ה"ג (לענין לקנות תנ"ך ותלמוד לבית המדרש). ק"א שם ס"קג (לענין לבנות בית כנסת). לעיל א"ח סי' נג ס"ל (לענין שכר ש"ץ).
- עו** רביא שבת ק"ט, מ"ב (שאין בה תנוקות של בית רבן). רמב"ם פ"ב ה"א (כנ"ל). מור וש"ע סי' רמג ס"ז (מלמד תנוקות).
- עז** ראה רש"י שם ד"ה מהרימין (ליבא שור).
- עח** יוש לקיש שם. וז"ל ר"א קנה ב (ועד). רמב"ם שם. מור וש"ע שם.

ציורים לקונטרס אחרון

רמוז ב"ב כא, א ד"ה סך. רמז דעה ה"ב ברמ"א שם סט"ז. ובפנים נפסק שחייב אף בעיר קטנה.

רמוז ובפנים נפסק שלמשנה וגמרא, שלא די במלמד אחד או ב' לכ"ה תינוקות, יפיעו המותר ממלהם.

הלכות תלמוד תורה פרק א תנה

כל התנ"ך פעמים רבות כביניהם³ שלמקרא די במלמד אחד לכ"ה תינוקות⁴³. ואם אותם שאין דם משנת רוצים ללמד לבניהם משנה וגמרא שלא די במלמד אחד או אפילו שנים לכ"ה תינוקות יפרעו המותר משלהם:

ך אך מי שידו משנת ואינו רוצה לשכור מלמד לבנו כופין אותו⁴⁴ בכל מיני כפיות⁴⁵ ואם אינו בעיר ויש לו נכסים אם אפשר להודיעו תחלה מודיעים אותו ואם לאו יורדים לנכסיו שלא כפניו ושוכרים מלמד לבנו⁴⁶ כמו שנפרעים שלא כפניו לבעל חוב שלו ממש⁴⁷ כי מן התורה האב הוא חייב ללמד לבנו בעצמו או לצמוצו לו מלמד שלמדנו כל התורה כולה⁴⁸ ואם אינו מוצא בהנם אע"פ שהוא בעצמו אינו יכול ללמדו⁴⁹ ואפילו אינו יודע ללמד כלל בעצמו חייב הוא מן התורה לשכור לו מלמד⁵⁰ שלמדנו הטוב לידע כל התורה שבכתב ושבע"פ כולה⁵¹.

דהיינו⁵² תנ"ך וכל הלכות פסוקות של כל התורה⁵³ עם הטעמים⁵⁴ כי הן הן פירוש התרי"ג מצות שבתורה⁵⁵ ודקדוקהם בכל פרטיהם⁵⁶ ואף שיש בהן חלוקי דעות⁵⁷ הרי אלו ואלו דברי אלהים חיים⁵⁸ ואפילו המצות שאין נוהגות עכשיו⁵⁹ וגם ללמד כל דברי חכמים שהם מביאים על מדרש הפסוקים שהן ההגדות שנאמר⁶⁰ כי אם שמור תשמרון את כל המצוה הזאת ודרשו חכמים⁶¹ שלא תאמר למדתי הלכות די לי תלמוד לומר כל המצוה למוד הלכות ואגרות ומדרש שהוא התלמוד⁶² שמפרש מעמי ההלכות שבמשניות וברייתות ומקורם בדרשות הפסוקים שבתורה וההלכות שאין להן דרשה בפסוקים הן

ק בא לכאר החיוב ללמד (גם בעצמו) כל התורה שבכתב ובני"פ. וראה גם לקמן הל"ג פ"ב הל"א; הל"ה הל"י"א. פ"ג הל"א; הל"ו.
קא שבכל המשניות וברייתות ופירושי האמוראים, והלכות פסוקות של פסקי התנאים והפוסקים כגון תמור וישי"ע והנהגות (לקמן פ"ב הל"א, הל"ג).
קב בדרך קצרה, כדלעיל הל"א ושי"ג.
קג כל ההלכות הפסוקות בטעמיהן הן פירוש התרי"ג מצות שבתורה, וא"כ מקיים בזה את שמור תשמרון את כל המצוה, כדלקמן בסמוך. וראה גם לקמן הל"ג פ"ב הל"א. פ"ג הל"א"ב. ק"א"ג שם (הל"ה אלא, והנהגות אינן פירוש התרי"ג מצות). הובא בהקדמת בני הגאון המחבר (הל"ה ובנידוד). לק"ת ויקרא ה, ל א"ק אמר"י מורחש"כ הל"ד ע"י שמה. לק"ת הל"ו ע' 19 ואילך.
קד ראה תל"כ ר"פ ברה, ורש"י שם: כללותה ופירושה ודקדוקה מסיני. ובדלקמן שהכל ניתן למשה מסיני. וראה גם לקמן שם ושם.
קה ק"א"ג גם לימוד זה נכלל בפירוש התרי"ג מצות, שהרי אלו ב'ו.
קו עיניבין יג, ב. נטיבן ו, ג. וראה תנאי בהקדמה.
קז סו"ג בהקדמה למצות עשה. וכו"ל לקמן פ"ב הל"א. פ"ג בק"א (הל"ה אלא, גם המצות המסורות לברנים ולתנ"ך). תנאי ק"א"ג ד"ה ויהיבן ריפסי הלכות (קטנב"ק"א).
קח דברים יא, כב. וראה לקמן פ"ב הל"ג.
קט ספרי פרוש עקב עקב גימ'ה. הובא גם לקמן פ"ב ריש הל"א. סוף הל"ה הל"י"א.
קי ראה רש"י ברכות יא, ב ד"ה מדרש. לעיל ס"ג נ"א (שהמדרש כתלמוד).

צ כדלעיל הל"א.
צא כ"ב שם. רנ"ב"ס פ"ב הל"ה. מור וישי"ע ס' רנה ספ"ו. וראה ק"א שם, שגם עכשיו שצריך ללמד פירוש המלות מספיק מלמד אחד לכ"ה תינוקות.
צב בית דין (לקמן הל"ו).
צג ראה כתובות פ"ה, רנ"ב. לקמן פ"ד הל"ג לענין השאלת ספריים. הל"ט הל"ה המראה ס"ג (לענין בעל חוב). לקמן פ"ד הל"ג.
צד הנהגות מייטוניות פ"א את א בשם מהר"ם. רנ"א ס' רנה ס"ד.
צה כ"ב רנמן בכתובות פ"ה, א. מור וישי"ע הל"ט ס' קו ס"א.
צו וכו"ל לקמן הל"ג (אף בכ"ב בנ"ג, ל"ה). ותבאר לעיל בק"א ס"ק א (הל"ה אבל אם). וראה לעיל ק"א שם בתחלתו, שאין דין קדימה שצריך האב ללמד עמו בעצמו. צז כ"ב רנמן לעיל ק"א שם (הל"ה ועד ה"כ, כמסנר), והיינו אף שאין לו פנאי מומנת עסק פרנסתו.
צח רנ"ב"ס פ"א הל"ג. ותבאר לעיל ק"א שם (הל"ה ועד ה"כ הל"ה אבל) שלמדמים ואת מהפסק (דברים יא, יט) והמדרש אותם את מביא וגו'. וראה קובץ דברי תורה (י' ע"ד. ולענין בן בנו, ראה לקמן הל"ח"ט (ב' ערות).
צט רנ"ב"ס פ"א הל"ג. רנ"ב"ס רד"ס י"א רח"ד בשם הרמ"ה (משנת ותלמוד הלכות ואגרות). מור וישי"ע ס' רנה ס"ו. ותבאר לעיל ק"א שם (בתחלתו) ההוכחות שהביא ללמדנו גם תורה שבע"פ, ושגם החיוב לשכור מלמד לבנו הוא גם בתורה שבע"פ (שם ס"ה אבל אם). וראה לעיל הל"י ריב"ט ס"ט. תהיות וציונים ב' 18/18. קובץ דברי תורה ה' ע' מו.

תנו הלבנות תלמוד תורה פרק א

קבלה הלכה למשה מסיני או מסברא^{קיא} והכל ניתן למשה מסיני^{קיד} וכן דברי חכמים שהסמיכם על מדרש הפסוקים שהן ההגדות^{קיי} כמו שדרשו חכמים^{קיז} על פסוק^{קיח} ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם ומכל מקום לימוד ההלכות קודם ללימוד ההגדות^{קיט}.

וכן אמרו חכמי האמת^{ק"י} שכל נפש מישראל צריכה לבא בגלגולים רבים עד שתקיים כל התרי"ג מצוות במעשה דבור ומחשבה ודיבור ומחשבה הוא לימוד הלכותיהן^{קי"ב} על דרך שאמרו חכמים^{קי"ג} על פסוק^{ק"ד} ואת תורת החמאת וגו' שכל העוסק בתורת המאת כאילו כו'^{ק"ה} ועוד אמרו חכמי האמת^{ק"ו} שכל נפש צריכה לתיקונה לעסוק בפרד"ם^{ק"ז} כפי מה שהיא יכולה להשיג ולירדע^{ק"ח} וכל מי שישכח להשיג ולירדע הרבה ונתעצל ולא השיג וירדע אלא מעט^{ק"ט} צריך לבא בגלגול עד שישגי וירדע כל מה שאפשר לנשמתו להשיג מירדעת התורה הן בפשטי ההלכות הן ברמזים ודרשות וסודות^{ק"י} כי כל מה שנשמתו יכולה להשיג ולירדע מירדעת התורה זהו תיקון שלימותה ואי אפשר לה להתתקן ולהשתלם בצנור החיים את ה'^{ק"י} במקורה אשר הוצבה משם^{ק"ב} בלתי יודעת זו ולכן אמרו חכמים^{ק"ג} אשרי מי שבא לבאן ותלמדו בירו כרי שלא יצטרך לבא בגלגול לעולם הזה:

ה ואל יאמר האדם איך אפשר ללמוד כל התורה שבעל פה בולה הרי התורה אין לה קץ ותכלית^{ק"ד} כמ"ש^{ק"ה} לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד וגאמר^{ק"ו} ארוכה מארץ מדה וגו' כי באמת ההלכות הנגלות לנו ולבנינו^{ק"ז} יש להן קץ ותכלית ומספר^{ק"ח} וכן המדרשים שנתגלו לנו^{ק"ט}.

רק שהתורה מצד עצמה אין קץ ותכלית^{ק"י} אפילו לפשטי דרשותיה הצפונים בה ורבי עקיבא היה דורש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות^{ק"י} ולא הגיע לתכלית דרשותיה

קכ ויקרא ג. יח. וראה לעיל או"ח מהר"ב ס' א פ"ט שהביא הפסוק (ויקרא ג. יז) ואת התורה לעלה גו' וש"נ.
קכב הקריב המאת. וראה לעיל שם. ולקמן פ"ב ה"א (עולה). תניא ק"א שם (כאילו קיום בפועל ממש).
קכג נסמן לעיל. וראה לקמן פ"ב ה"א (נמן על"ה הקבלה).
קכד כפי שפירש לקמן.
קכה ראה תניא רפ"ד.
קכז ראה תורה אור מג"א צח. ג. לק"ש ה"א ע' 248. לקמן פ"ב ה"ג (ואם לא השיג מזהב קוצר דעתו).
קכו ראה תניא אה"ק ס' כו. לק"ש ח"ב ע' 178 הערה 57.
קכז ע"פ שמואל א כה. כט. וראה תניא פ"ד ה. סע"ב. אה"ק ס' כט ק"א.
קכח ראה מצו"ד שם.
קכט פסחים ג. א. וש"נ.
קל ראה תהומות נה. ג. ב"ר ג. א. עירובין כא. א וברש"י שם ד"ה ופירש. לקמן פ"ג ק"א בתחלתו.
קלא תהלים קצו. נו.
קלב אוזי יא. ט.
קלג לשון הכתוב דברים כט. כח. וראה הערה וציינים ב/5.
קלד ראה שהש"ר ג. יד. לקמן בסוף התלכס. פ"ג ק"א בתחלתו.
קלה ראה גם לקמן פ"ב ה"י.
קלז ראה גם לקמן פ"ב ה"ח.
קלז מנחות כט. ב. וראה גם עירובין כא. סע"ב. משה מנ. א וברש"י שם ד"ה כטל.

קיא כדלעיל ה"א וש"נ.
קיב ברכות ה. א. וירושלמי פאה פ"ב ה"ד. מנילה פ"ד ה"א. תניא פ"א ה"ח. שנו"ר רמ"ג. ויק"ר רפ"ב. ק"ה ט. פ"ה ה. וראה גם לעיל או"ח ס' מו ס"ב. לקמן פ"ב ה"י.
קיד גם הם ניתנו מסיני. וראה גם לקמן פ"ב ה"י.
קיו ברכות שם. וראה הקדמת הרמב"ם לספר היר בתחלתו (הדפוסה זו פירושה כל הנקראות תורה שבע"פ). הקדמת הרמב"ם בני המאן המחבר הערות וציינים 43.
קיט שמות כד. יב.
קס וספוטא פ"ז דסנהדרין ה"ה רמב"ם פ"ד ה"ח. טור ושו"ע ס' רמז ס"ד. וכו"ה לעיל סוף ה"א. וראה תורה אור נט. ד.
קקי ספר הגלגולים פ"ד. שער הגלגולים הקדמה יא; מו. הקדמת שער המצוות. ע"ח שער מנ" פ"ה. משנת בתחלתה (הדפוסה זו פירושה כל הנקראות תורה שבע"פ). וראה גם ש"ח חלק תושב"כ בתחלתו (רמז ב) ד"ה סוף דבר. תולדות יעקב יוסף בהקדמתו. תניא אה"ק רס"ו כט. שם ק"א (קטו סע"ב). לק"ש ה"ח ע' 192 הערה 55 ובשו"ת. שלחן המלך ע' קצ"ז.
קקז ראה תניא רפ"ד. הערות וציינים א/50.
קקט מנחות ק"א. א. (לקנות קרבתו). ועד"ז בלימוד המצוות כאילו קיום אותם. וראה סדור הארז"ל סדר קביעת התורה. תניא אה"ק ק"א שם.

תנו הלכות תלמוד תורה פרק א

עדיין וכן אין קץ ותכלית לעומק מעמי ההלכות והפלפול^{קמ} כמעמיהן ובדרשותיהן כמדות שבתורה נדרשת ועל ידי זה יתחדשו ג"כ חידושי הלכות לאין קץ ותכלית^{קמ} למי שנוכה לזה^{קמ} אחר שנמד תהלה כל התורה שבעל פה המסורה לנו ונולות לעין כל כמו שאמרו חכמים^{קמ} ליגמר אינש והדר ליסבר שהוא עיין בעומק המעמים^{קמ} וכמו שיתבאר^{קמ}:

ז' וזומן הזה שכל התורה שבעל פה היא כתובה לפנינו א"צ לשכור מלמד לבנו שילמדנו כל התורה שבע"פ אלא שילמדנו להבין היטב בתלמוד ברוב המקומות גם בהלכות וסוגיות העמוקות עם רוב הפוסקים ראשונים ואחרונים ויעמידנו על עיין ההלכה למעשה שיוכל לעיין בעצמו ללמוד ולהבין ולהורות כל הלכה למעשה מתוך עיין בתלמוד ופוסקים ראשונים ואחרונים ואזי יוכל הבן ללמוד בעצמו כל התלמוד והפוסקים לידע כל ההלכות של תורה שבע"פ שהן פירוש התר"ג מצות ודקדוקהן כמעמיהן ומקוריהן^{קמ} כאלו למדו המלמד. וכן כל התנ"ך ודרשות ההגדות.

ולכן לא נהגו עכשיו ללמד להתניוק כל התנ"ך^{קמ} כבימיהם רק תורה לבדה^{קמ} כי סומכים שילמוד בעצמו כשיגדיל משא"כ בימיהם שלא היו הנקודות וטעמים כתובים אלא כע"פ^{קמ}. ומכל מקום צריך ללמוד ולהחזיר עמו פעמים רבות כל פרישות התורה שבהן כתובות המצוות והמשפטים שהתלמוד מפרשן והפוסקים והתיבות ואותיות שבהן הן נדרשין תמיד בתלמוד.

אך אם הבן אינו מניע למדה זו שיוכל ללמוד ולהבין בעצמו בלי מלמד כל ההלכות שבתורה שבע"פ כמעמיהן או שאינו חפץ ללמוד בעצמו חייב לשכור לו מלמד שיכריחנו וילמדנו היטב כל התורה שבכתב ושבע"פ כולה וגם לחזור עמו פעמים רבות עד שידיה זוכר ויודיע פעם אחת כל ההלכות שבתורה שבע"פ כמעמיהן כי גם הכפייה לכופו את הבן ללמוד ולידע כל התורה היא בכלל מצות עשה של ולמדתם אותם את בניכם שהרי הכתוב מדבר בקמנים^{קמ} שצריך לכופם.

ואחר שידע פעם אחת כל ההלכות כמעמיהן וחוזר ושוכח מפני שאינו רוצה לחזור על לימודו בעצמו^{קמ} הרי האב כבר יצא ידי חובתו כי מאחר שלמדו היטב עד שידע כל התורה כולה קיים מצות עשה של ולמדתם אותם את בניכם וגו' אך מכל מקום על שהבן אפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק ויש יכולת ביד האב לכופו מוטל עליו מדברי קבלת^{קמ} לכופו לעסוק בתורה^{קמ} וכן להרדינו בדרך מוסר^{קמ} ויראת שמים בכל דרכיו והנהגותיו

קלח ראה גם לקמן פ"ג ק"א בתחילתו.

קלט ראה זור ח"ג רס"ג סע"ב. הקדמת ת"ז ד, ב. ת"ז תב"א (בג, ב). תניא אנה"ק ס"ז ו (ק"א, ב). ס"ח כמ

בסופו.

קמ ראה מתהדרין צנן, סע"ב וברש"י שם ד"ה תורה. ע"ז לה, ב וברש"י שם ד"ה מתגלין לו.

קמא שבת ס"ג, א.

קמב ראה רש"י שם ד"ה רליצטר וד"ה והדר.

קמג פ"ב ה"א"ב ובק"א שם סוף ס"ק א.

קמד כדלעיל ה"ד וש"ג.

קמה ראה ב"ח ס"ח רמת ד"ה תיה נגה. ש"ך שם ס"ה.

לעיל ק"א ריש וסוף ס"ק א.

קמז ראה ק"א סק"ג; לפי מדר הלימוד עכשיו אין למדים תורה רק לערך שתי שנים, ועיקר הלימוד משנה וגמרא.

קמח כדלעיל ה"א וק"א סק"ב.

קמח כדלעיל ריש ה"א. וראה גם ק"א סק"א (ד"ה ועד, במסופו); ובכלל זה משננו מביאל שראב וילינו מבינו להגלמלם אם אינו חפץ מעצמו לילך. וכ"ה לקמן ה"ט.

קמט ראה לקמן פ"ב ה"ו.

קנ ראה ק"א סק"א (ד"ה ולמה); משום חינוך מורכבן.

קנא ראה אגודה קדושין ס"ח בו ברעת רש"י. שימה

מקובצת ב"ב כב, א ד"ה עלת בדינו.

קנב ראה ספ"ג מ"ע י"ב. הנחות מיטמויות דפוס קושטא

פ"ה ה"ז. ר"מ ס' רמה אות. ד.

תנח הלבנות תלמוד תורה פרק א

בעוד ידו תקיפה על בנו^{קט} דהיינו עד שיהא בן כ"ד שנה^{קנד} שנאמר^{קסג} חנוך לענר על פי דרכו דרך שכל ימיו יהא מתנהג בו חנוך לו בנערוותו^{קנו} דהיינו מבן מ"ז שנה עד בן כ"ד שנה^{קסד} שקודם מ"ז שנה אין בו דעת לקבל תוכחות כל כך ואל תכבד יסורין ותוכחות^{קנז} ויותר מבן כ"ד יש לחוש שמא יבעט^{קסב};

ז ולא שבר לימוד לבדו מומל על האב אלא כל הוצאות הלימוד כגון לשכור מוונות לבנו ההולך ללמוד לפני רב שבעיר אחרת ולהספיק לו כל צרכיו שם^{קסו} ואף על פי שאין בית דין בופין על זה כמו על שבר לימוד^{קסז} מכל מקום מצוה גדולה היא ומכלל מצות עשה של ולמדתם^{קסב} אותם את בניכם היא.

ולפיכך אפילו האב עדיין לא למד תורה וצריך ללמוד לעצמו ואם יטרח במוונות וסיפוק צרכי לימוד בנו לא יוכל ללמוד לעצמו^{קסז} אם בנו הוא נבון ומשכיל מה שילמוד יותר מן האב הרי לימוד בנו קודם ללימודו^{קסז} כי מאחר שכלימוד בנו גם הוא מקיים מצוה של תורה^{קסז} כמו בלימוד לעצמו והרי בנו נבון ומשכיל יותר בלימודו.

ואף על פי כן לא יבטל הוא לגמרי מתלמוד תורה^{קסז} אלא יקבע לו עתים כפי יכלתו^{קסז} ואף על פי שאין העתים מספיקים לקיים מצות עשה של תלמוד תורה כהלכתה שהיא לימוד וידיעת כל התורה^{קסז}.

משא"כ שסיפוק מוונות לאיש אחר נבון ומשכיל יותר ממנו אינו נפטר בזה כלל מקיום מצות עשה של תלמוד תורה כהלכתה^{קסז} אם יכול לקיימה בעצמו^{קסז} אילו לא היה מורה במוונות וצרכי האישי ההוא שאינו בנו.

ואם בנו אינו נבון ומשכיל יותר ממנו הרי לימוד לעצמו קודם ללימוד בנו^{קסז} ואף על פי ששתיהן מצות עשה^{קסז} מצוה שבנפשו קודמת^{קסז}.

ואם בנו נבון ומשכיל יותר ויש לו אשה ובנים מצוה על אביו לפרנסם אם אפשר לו כדי שלא יהיו רחיים בצוארו ועסקו בתורה^{קסז} ואפילו אינו עשיר כל כך שיתחייב בפרנסתו מדין צדקה^{קסז}.

קסג רבא קדושין ל, א. כלשון אחר ברש"י שם ד"ה משיחם.	קסו רמב"ם שם. מור וש"ע שם.
קנד רבא שם ללשונא בתרא.	קסז ז"ו שם סק"א.
קנה משיל כב, ב. ברייתא שם.	קסח כולעיל ה"ד. וראה לקמן פ"ב ה"ג (לא עלך המלאכה לבגור), ש"ג.
קנו רש"י שם ד"ה על פי דרכו וראה לק"ש ח"ה ע' 61 הערה 11. שלחן המלך ח"ב ע' רמז והערה 8.	קסט משמעות רב יודיה קדושין שם שכתב בנו דוקא, וכ"ה משמעות מור וש"ע סי' רמז ס"א (ק"א ריש סק"א).
קנז ברייתא שם ובחומרא של ב' הדעות. ראה המאורי קדושין שם. אנ"ק ח"ב ע' קסח. ח"פ ע' מז. הערות וצינון 4/53.	קסא ואם אינו יכול לקיימה בעצמו – ראה לקמן פ"ג ה"ד.
קנח ראה לקמן ה"ל ה"ג מ"ק ג"ג ס"ד (במסנר): מותר להכות בני הקטנים.	קעב ברייתא שם. נגמרא שם (עובדא דרב אחא בר יעקב). רמב"ם שם. מור וש"ע שם. וראה ק"א סק"א (בר"ה ועד' דריתיו דוקא בלימוד אוד ששנתן צריכום לו בשה, ע"ש).
קנט רש"י שם ד"ה משיחם.	קעג כולעיל ה"א ולקמן פ"ב ה"א. וראה חמ"צ לרס"ג
קס קדושין כט, ב וברש"י שם ד"ה אם. לבוש ס"ב.	קעז מ"ע ירמ"ו (דתינו שטר מ"ע). רמב"ם בסהמ"צ מ"ע יא ובגנזין והצנות בריש ספר הוד (מ"ע אחת). לק"ש ח"פ ע' 39-38.
קסא כולעיל ריש ה"ד.	קעח קדושין שם (לענין פירון הבן). לבוש ס' רמז ס"ב.
קסב רבא רש"י שם.	קעט ראה קדושין שם. לקמן פ"ג ה"א.
קסג רבי יהודה בברייתא שם. נגמרא שם (עובדא דרב אחא בר יעקב). רמב"ם פ"א ה"ד. מור וש"ע סי' רמז ס"ב.	קעה ראה ש"ת הרשב"א ח"ג סי' רבב. ש"ע י"ד סי' רנא סי' ב. לקמן ה"ד (לענין שבר לימוד).
קסד א"ר"ל של הלמוד תורה (אנ"ק ח"ה ע' צד). וראה גם ק"א ריש סק"א.	

הלכות תלמוד תורה פרק א

ואף על פי כן החשב לו לצדקה ^{טו} לענין שיכול להוציא כל הוצאות לימוד בניו הגדולים ^{טז} ממעות מעשר שלו ^{טז} או החומש ^{טז} אם אין ידו משנת ^{טז} משא"כ בשכר הלימוד (ל)עצמו כמו שיתבאר בהלכות צדקה ^{טז}.

אך מי שאינו מחשב הוצאה זו כמעשר או כחומש שלו הרי זה וריו ונשכר ^{טז} כמו שאמרו חכמים ^{טז} כל מוונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה ועד יום הכפורים מה שעתיד להשתכר בשנה זו ויהא ניוון משם קצוב לו כך וכך ישתכר בשנה זו ויש לו ליהדר מלעשות יציאה מרובה שלא יוסיפו לו שכר למוונות אלא מה שפסקו לו ^{טז} חוץ מהוצאות שבתות וימים טובים והוצאות בניו לתלמוד תורה שאם הוסיף מוסיפין לו ^{טז} וכן [מ]ציאין לו שכר לשעה או לאחר שעה ^{טז};

ח ואם אין יד האב משנת לשכור מלמד לבנו וגם אינו יכול ללמוד עמו בעצמו ויד אבי אביו משנת כופין את אבי אביו לשכור מלמד לבן בנו ^{טז} וגם כל הוצאות תלמוד תורה של בן בנו מצוה עליו כמו על האב ממש מפני שכשם שמצות עשה מן התורה על האב ללמד את בנו תורה ^{טז} כך ממש מצות עשה מן התורה ללמד את בן בנו ^{טז} שנאמר ^{טז} והורעתם לבניך ולבני בניך.

אבל לבן בתו וכן בן בנו אין חייב עליו אפילו לשכור מלמד ^{טז} ואין צריך לומר שאר הוצאות תלמוד תורה אלא מדין צדקה אם הוא אמוד וראוי לצדקה זו כי קרוב קרוב קודם כמו שיתבאר בהלכות צדקה ^{טז} אך אין נפרעין ממנו שלא כפניו כמו שיתבאר שם ^{טז} אבל אם יכול ואפשר לו ללמוד עמהם בעצמו חייב ללמדם ^{טז}.

ולא לאלו בלבד אלא מצות עשה של תורה על כל חכם וחכם ^{טז} מישראל ללמד את כל התלמידים אף על פי שאינו יוצאי ירכו שנאמר ^{טז} ושנתם לבניך וגו' וקבלו חכמים ^{טז}

קפס ברייתא קידושין ד, א, רמב"ם פ"א ה"ב (חייב). מור וש"ע שם פ"ג (מצוה). לבוש שם פ"ד (מצות עשה). וראה לקמן פ"ב ה"ד (חייב כלל כל התורה).
קצ דברים ד, ט. וראה לקמן שם. שכתוב זה נדבר בכל התורה כולה (ולא רק בעשרת הדברות).
קצא ראה ש"ך שם (ראפ"ב נג לבן בן בנו חייב לשכור מלמד). לק"ש ח"כ ע' 248 (ריש מקום להחמיר כדעת הש"ך). הערות וציונים 11/א.
קצב הלכות צדקה בשניע"ל לא הגיעו לדיען, וראה מור וש"ע סי' רנא סי"ג.
קצג ראה רמב"ם הל' מתנות עניים פ"ז ה"ג וש"ע סי' רמח סי"א. ש"ך שם סק"ד.
קצד להקדים תלמידי עניים לתלמידים אחרים, כולקמן בסמוך ובס"ל וש"י.
קצה רמב"ם פ"א ה"ב (חכם וחכם). מור וש"ע שם פ"ג (חכם). וראה ק"א סק"א (ד"ה ועד), ולקמן ה"ט (חכם וקאי). שאין גדולים נמנו בעיניהם. לק"ש ה"ט ע' 136 הערה 47 (הדיקן חכם וחכם).
קצו דברים ג, ג, רמב"ם שם. וראה לק"ש ריש ס"ק א, ולקמן פ"ג ק"א (ד"ה אלא). דמעות ושנתם קאי על כל התורה שבע"ל כולה.
קצז ש"ך פ"ד, הובא ברש"י עה"ת שם. רמב"ם שם. וראה ק"א ריש סק"א שכי"ה נג דעת התלמוד. וראה לק"ש ח"ל ע' 29.

קעו ראה רמב"ם הל' מתנות עניים פ"ז ה"ג. מור וש"ע שם פ"ג. וראה לקמן פ"ג ה"ד.
קעז ולענין קפנים – ראה הערות וציונים ד/ד. ה/47.
קעח ראה לק"ש ח"כ ע' 346 ובהערה ד"ה בודל. הערות וציונים 45/א.
קעט ראה כתובות ג, א, רמב"ם הל' מתנות עניים רפ"ז. מור וש"ע יו"ד סי' רמב"א. לעיל א"ח סי' קנז סי"ג. נהרא דאורייתא נמנר ה פ"א ס"ק ה.
קפ ראה ש"ך שם רמב"ק. בשם שו"ת מורה"ם (ד"ם) סי' עה. הערות וציונים 46/א. 49/א.
קפא הלכות אלו בשע"ר לא הגיע לדיען. וראה רמ"א סי' רמב"א סי"א.
קפב ראה פסחים ג, ב, וברקלקמן, שאם הוסיף מוסיפין לו. ביצה טז, רע"א. וראה נג לעיל א"ח סי' רמב"א סי"ג וסי' תקנ"ב סי"ב.
קפג רש"י ע"פ ד"ה כל. וראה נג לעיל א"ח סי' קנז סי"ג.
קפד ברייתא שם.
קפו רש"י שם ד"ה חוץ.
קפז אררות חנם הל' ת"ת פ"ה. רש"י כיש"ש קידושין פ"א סי' טז, ובבבאורי לפרו סי' רנה, הובא בפרישה סק"ז. לבוש פ"ה. שו"ך ק"א. וראה נג כ"מ פ"א ה"ב בדעת הרמב"ם (אפשר הדיוק).
קפח כדלעיל ה"א.

תם

הלכות תלמוד תורה פרק א

בניך אלו תלמידך שהתלמידים קרויים בנים שנאמר⁹⁷ ויצאו בני הנביאים אלא שמצוה להקדים בניו⁹⁸ וכל יוצאי ירכונו לתלמידים אחרים:

פ ויש אומרים⁹⁹ שאינו חייב לשכור מלמד לכן בנו אם אינו יכול ללמדו בעצמו אלא אם יכול ללמדו בעצמו ואינו רוצה ללמדו¹⁰⁰ חייב לשכור לו מלמד אם אין יד בנו משנת כי המצוה מוטלת על אבי אביו כמו על אביו¹⁰¹ ללמדו בעצמו או לטרוח למצוא לו מלמד בחנם או בשכר¹⁰² (והולוכו לבית הספר¹⁰³ אם אינו חפץ מעצמו לילך).

משא"כ לכן בתור¹⁰⁴ ובן בן בנות¹⁰⁵ אין חובב עליו אלא להקדימו לתלמידים אחרים אבל אם אין מוטל עליו ללמד לתלמידים כלל מפני שיש בעיר גדולים בחכמה ממנו שיכולים ללמדו¹⁰⁶ או מפני שלא הגיע למדה זו ללמד לתלמידים¹⁰⁷ כי צריך עיריין ללמוד לעצמו¹⁰⁸ אין חובב עליו ללמד לכן בתו ובן בן בנו ולא לטרוח למצוא לו מלמד כמו שאין חובב עליו בבן הבדור שלא מיוצא ירכו.

(וגם כשיוכל ללמד לתלמידים אחרים ואין גדול ממנו בעיר אין צריך לכופו לילך ללמוד לפניו אם אינו חפץ מעצמו כמו שאין צריך לכופו לתלמידים אחרים ללמדם בעל כרחם)¹⁰⁹ משא"כ בבן בנו חייב ללמדו בעל כרחו או להוליכו להמלמד כמו בבנו [.]

ולענין הלכה בשל תורה הלך אחר המחמיר¹¹⁰ לכן כל אדם צריך להחמיר לעצמו אך אין לכופו לאחרים¹¹¹ להוציא ממון בכפיות מספק¹¹²:

י וכל המלמדים ואפילו מלמדי תינוקות מקרא ואפילו מלמדים בחנם¹¹³ צריכים ללמדם וכל היום כולו ומקצת מן הלילה כדי להנכם ללמוד ביום ובלילה¹¹⁴ ולא יבטלו התינוקות כלל¹¹⁵ הוצן מערבי שבתות¹¹⁶ וערבי ימים טובים¹¹⁷ בסוף היום¹¹⁸ ובימים טובים¹¹⁹ עצמן שמצוה לשמח בהם התינוקות כמה שהיא שמחה להם כמו אגוזים וכיוצא בהם כמו

ריא ראה ק"א סק"א (שם, במוסטר) שנוכח כן מ"ב כא, א (הובא לקמן ה"ה).

ריב ע"ז ז, א. רמב"ם הל' מנאים סוף א.

ריג נחבאר בקי"א סק"א (ד"ה אבל, במוסטר).

ריד מור ורמ"א הו"מ סי' סה ס"ב.

ריה כן חושטת ברחמי"ם פ"ב ה"ב (ראה הערות יוצינים 2/ב). ראה לעיל ה"ב.

ריו רמב"ם שם. מור וש"ע סי' רמה ס"א. וראה שמו"ר פמ"ה. ה. או"ח פתחא ב (שם מצות דתנית). לעיל ה"א (כל היום כולו). מ"מ הערות שם. לק"ש הול"ד ע' 42 הערה 18. שלחן ערוך קצא"ב.

ריא רמב"ם שם. מור וש"ע שם. וראה גם שפת לא, ב ורש"י ד"ה של. שם קט, ב (דמשו"ן וכן חרבה ויחשלים). תוס' כ"ב כא, ב ד"ה ומק"י (דדני פסדא דלא הדר). ק"א סק"א (מד"ה ועד הוי"ק). לעיל או"ח סי' תמר ס"ה. הערות יוצינים ז' א ו'ב.

ריח ראה לעיל או"ח סי' גר ס"ב (לענין ת"ח במל).
ריט ראה ברייתא פסחים קט, א ומכא כה, א (שכן נהג ר"ע בערב פסח וערב יו"ט כלבד). ר"ה מוכה שם (ערכי פסחים שבתות ימים טובים). באר הגולה סי' רמה ס"ב (שכן נהגו החכמים הלא כר"ע). לעיל סי' תנע ס"א (לענין ערב פסח).

ריב רמב"ם שם. מור וש"ע שם ס"ב.
ריג רמב"ם שם. מ"ז סק"ד. ש"ך סק"מ.

קצח מלכים ב, ב, ג. ספרי שם. רמב"ם שם.
קצט רמב"ם שם. מור וש"ע שם.
ר כ"מ פ"א (לענין בן בן בנו). ש"ך שם (אף לענין בן בתו). וכו"ה לקמן ה"מ.
רא רמב"ם פ"א הלכה ב"ג. קפי דעת רדב"ז ח"ב (בכמה הדפוסים ח"ה) סי' קיד (שהחוב רק בבנו). וראה לה"מ שם (בנוגע לבנו, שאפשר החוב דוקא כשיוכל ללמוד בעצמו). ק"א סק"א (ד"ה אבל, במוסטר, שאפשר החוב בן בנו דוקא כשיוכל ללמוד בעצמו).
רב ראה לעיל ק"א ס"א א (ד"ה ועד), דהיינו מפני שהפך ללמוד לעצמו או שאין לו פנאי מחמת מורת פרנסתו (ובנוסתר שם מוסתפק כשהוא נחמט עסק פרנסתו).
רג כדלעיל ס"ה, וש"ך.
רד כדלעיל ה"ה.
רה גורדכי קידושין רנה תנצ. וכו"ה לעיל ק"א ס"א א (ד"ה ועד, במוסטר).
רו ש"ך סי' רמה סק"א. הובא לעיל ק"א ס"א א בתחלתו.
רי כ"מ פ"א ה"ב. ש"ך שם.
ריח ראה (לענין הוראה) מוסה כה, ע"ב. ע"ז יג, ב ורש"י שם ד"ה בשיין. וראה גם ק"א סק"א (ד"ה ועד).
ריט ראה ק"א סק"א (שם, שכבר שמש ת"ח כל צרכו). מוסה כה, ר"ע"א וברש"י ד"ה ולא.
רי ראה ק"א סק"א (שם, שלימדו לעצמו מושגה וגמרא קדם בראי מלמד תינוקות מקרא).

הלכות תלמוד תורה פרק א

שנתבאר בהלכות יו"ט^{דכ} אבל בשבת^{דכ} אין קורין להם בתחלה פרשה שלא קראו מעולם^{דכ} מפני מורה שבת^{דכ} אבל שונים להם פרשיות שקראו אותן כבר בחול^{דכ} ואין מבטלין התינוקות לשום דבר מצוה בעולם^{דכ} ואפילו לבטן בית המקדש^{דכ}:

יא וכל מלמד תינוקות שהוא מניח התינוקות ויוצא או שהוא עושה מלאכה אחרת בשעת לימודו עמהם או שהוא מתירשל בלימודם הרי זה בכלל ארור עושה מלאכת ה' כרמיה^{דכ}. לפיכך אין ראוי להושיב מלמד אלא בעל יראה מהיר לקרות ולדקדק^ד.

ומכל מקום אם יש כאן שני מלמדים האחד מרקק הרבה שיקראו בלי טעות ושיבוש^{דכ} או לדקדק להבינם על נכון^{דכ} פירוש המילות בזמננו שלומדים המקרא עם פירוש המלות^{דכ} אבל אינו קורא הרבה מפני שמתירשל קצת והשני קורא הרבה אלא שאינו מדקדק כל כך מושיבין אותו שמדקדק יותר^{דכ}:

יב ואין למלמד להיות נעור כלילה יותר מדאי שלא יהיה עצל ביום ללמד^{דכ}, וכן לא יכתף עצמו באכילה ושתייה וכל שכן להתענות^{דכ}. וכן לא יאכל ולא ישתה יותר מדאי^{דכ}. כי כל אלו הרברים גורמים שלא יוכל ללמד היום^{דכ} וכל המשנה ידו על התחנותה ומסלקין אותו^{דכ} בלי התראה כי מותרה ועומד הוא^{דכ}:

יג ותינוק שאינו רוצה לקרות^{דכ} לא יכה אותו המלמד מכת אכזרי לפיכך לא יכה בשומים ולא במקל אלא ברצועה קמנה^{דכ} אם קורא קורא ואם אינו קורא בהכאה זו יהיה וישב כך עם הכוריו להיות להם לחברה^{דכ} וסופו אפשר יתן לבו^{דכ} ומלמד תינוקות התוכבב יותר מדאי מעבירין אותו^{דכ} והוא עובר בלא תעשה^{דכ} כי מאחר שמכה שלא ברשות הרי זה כמכה אחד משאר ישראל^{דכ}:

מי שאין לו אשה^{דכ} או שאשתו בעיר אחרת^{דכ} לא ילמד תינוקות מפני שאמותיהם מביאות

רלו ירושלמי דמאי פ"ג ה"ג מרבי שם. הנהות מימנות שם. רמ"א שם. לקמן שם.

רלז מרבי שם. הנהות מימנות שם. רמ"א שם. לקמן שם (אסור להרבות במאכל שהמאכל מביא השנה ועלול).

רלח רמ"א שם.

רלט מרבי שם. הנהות מימנות שם. רמ"א שם.

רמ ב"ח קט, מנע"א, ב"ב כא, ב. רש"י שם ושם ד"ה כמותין. רמב"ם הל' שכירות פ"ג ה"ג. מור וש"ע הר"מ ס' שו ס"ח.

רמא ב"ב כא, א (דלא קארי). מור וש"ע סי' רמח ס"ט (שאנו מבין לקרות).

רמב ב"ב שם. רמב"ם פ"ב ה"ב. מור וש"ע שם ס"י.

רמג ב"ב שם. מור וש"ע שם ס"ט. וראה ק"א סק"א (ד"ה ועד הכין) שאין על המלמד הוכה לכף התינוק

אלא רק שלא ינהיגו ליקך משם.

רמד רש"י שם ד"ה ליהוי. נימוקי יוסף שם (ב, י) ד"ה ודלא קארי.

רמה רש"י ניפין לו, א ד"ה הנהוי ינומקי יוסף ב"ב (כו, א) ד"ה הניא.

רמו ראה רש"י ב"ק פ, רע"ב. רמב"ם הל' חובל וניקק פ"ה ה"א.

רמז ראה תוספ"א ב"ק פ"ב ה"ג. לקמן ה"מ הל' נקו ג"ג ס"א, וש"ע שם ס"ד (במסופר, לענין הכאת בנו).

רמח חשונה קידושין פ"ג, א. ש"ע ס' רמה ס"ב. מור וש"ע אר"ע ס' כב ס"ב.

רמט גיורא שם כרעת רבי אלעזר (אינה שרירה אצלו).

רבב ס' תקטז ס"ו, וש"י. וראה משא מאיר ע' קטו.

רבג שלא נאמר בה שמוחה, כדלעיל שם סוף ס"ו.

רבד כתיבת נדרים ד', א. רמב"ם שם. מור וש"ע ס' רמח ס"ד.

רבה חרות ה'ב' כונרא שם ע"ב. מור וש"ע שם.

רבו כתיבת שם. רמב"ם שם. מור וש"ע שם (אפילו פנים אחר).

רבי ראה מור וש"ע ס' ששא ס"א, וש"ך שם סק"ו. ולענין גדול הנהוג, ראה לקמן פ"ה ה"ג. פ"ג ק"א (ד"ה אכל

מ"ש).

רביא שבת ק"ט, ב. רמב"ם שם. הל' בית הבחירה פ"א ה"ב. מור וש"ע שם ס"ג. וראה לק"ש ח"ל ע' 119.

רביב ירמיה תב"י (רמ"א). ר"ב כא, ב. ורמ"ם שם ע"א ד"ה סך. רמב"ם פ"ב ה"ג. מור וש"ע ס' רמח ס"ו. וראה

גם סנהדרין ק"ד, ב. ורש"י ד"ה מלמד. לקמן ה"מ הל' שאלה ושכירות ס"ב (משום גזל), וש"ע לעיל ס' לב סוף סל"ג. משא מאיר ע' קח.

רביג רמב"ם שם. מור וש"ע שם.

רביד ב"א כא, מנע"א.

רביה מור וש"ע שם ס"ט.

רביז ראה ק"א סק"ב וסק"ג.

רביכ ב"ב שם כר"ב דמ"ו. רא"ש שם פ"ב ס' מ. מור וש"ע שם.

רביח מרביב ב"ב רמז ששג ב"ב ירושלמי (דמאי פ"ג ה"ג).

רביט הנהות מימנות סוף הל' שכירות בשם אביאסף. רמ"א ס' רמח ס"ו. לקמן ה"מ הל' שאלה ושכירות ס"ב.

את בניהם לבית הספר¹⁷ ויתגרה בו יצרו¹⁸ מה שאין כן כשאשתו עמו בעיר יש לו פת כסלו אם יבא לו הרהור ויתקפנו יצרו שלא יוכל להסיר דעתו ויכל לבא אל אשתו¹⁹.

ויש מתירין²⁰ למי שיש לו אשה אפילו היא בעיר אחרת ולכן אין למהות ביד המקולים²¹: יך אשה אינה במצות תלמוד תורה²² שנאמר²³ ולמדתם אותם את בניכם ולא את בנותיכם²⁴ וכשם שאינה במצות תלמוד תורה לעצמה כך אינה במצות תלמוד תורה לבניה²⁵ ופמורה משכר לימוד בניה ואין כופין אותה אלא אם כן היא עשירה ומתורת צדקה²⁶.

ומכל מקום אם היא עוזרת לבנה או לבעלה בנופה ומאודה שיעסקו בתורה חולקת שכר עמהם²⁷ ושכרה גדול מאחר שהם מצווים ועושים על ידיה²⁸ מה שאין כן באשה שלמדה תורה שיש לה שכר אבל לא שכר גדול כשכר האיש מפני שאינה מצווה ועושה²⁹.

ואף על פי שיש לה שכר³⁰ צוו חכמים³¹ שלא ילמד אדם את בתו תורה³² מפני שרוב הנשים אין דעתן מכוונת להתלמד ומוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן³³ ואם מלמדה תורה שבעל פה היא זה כאלו מלמדה תפלות³⁴ מפני שעל ידי זה נכנס בה ערמומיות³⁵.

ומכל מקום גם הנשים חייבות לתלמוד הלכות הצריכות להן לידע אותן³⁶ כמו דיני נדה ומבילה ומליחה ואיסור יחוד וכיוצא בהם³⁷ וכל מצות עשה שאין הזמן גרמא וכל מצות לא תעשה של תורה ושל דברי סופרים³⁸ שהן מוזהרות בהן כאנשים³⁹.

רסא ראה ר"ן קידושין רפ"ב. לק"ש שבציון הקודם.
רסב רש"י סוטה כא, א ד"ה רח לא לא. רמב"ם פ"א ה"ג. מור וש"ע פ"א רמז סי' א. רמ"א פ"א ה"ג, א. ע"ז ג, א. וראה לעיל או"ח סי' יז ס"ו (לענין מצות). לק"ש ח"ד ע' 40 (בלמדת הלכות הצריכות).
רסג כשלושה בנענות. וראה פרישה סי' רמז אות מו. הערות וציונים 16/א.
רסד חשונה שם כ, א. רמב"ם שם. מור וש"ע שם. וראה התועהדות תש"ג ח"ג ע' 173.
רסה אפילו תורה שכתב (לק"ש ח"ד ע' 150 הערה 12). וראה צין אליעזר ח"ט סי' ג אות ה. ח"ט סי' מ.
רסו רמב"ם שם. מור וש"ע שם.
רסז רבי אליעזר בשמנה שם. רמב"ם שם. מור וש"ע שם.
רסח מוסה כא, ב. ש"ע שם.
רסט אגוד ה"ל תפלה אות ב בשם ספר החמות. והוא בסתמי בהקדמה. סי' חסדים סי' שני. רמ"א י"ד סי' רמז ס"ו. וראה גם תוס' סוטה כא, ב ד"ה בן ענאי. לעיל או"ח סי' מו סי' מ"א (שמענום זה מברכות ברכת התורה). סי' קפו ס"ו (שמענום זה אמרות ועל תורתך שלמדנו, בבבבמ"ו). לק"ש ח"ד ע' 37 ואילך. שם ע' 150 הערה 11. הערות וציונים 20/ב.
ער ראה ספר היראה לרמנו יונה. הערות וציונים 21. לעיל ה"ל שחיטה סי' א סק"א (לענין הלכות שחיטה).
רעא סת"ק בהקדמה. וראה גם לעיל סי' מו שם וסי' קפו שם. וכן כבוד מ"ע שהומ"ו. כדלעיל סי' ח א סוף ס"א וש"ע. וראה עוד אנ"ק ח"ט ע' תמו.
ערב ראה משנה קידושין כג, א. רמב"ם ה"ל ע"ז פ"ב ה"ג. וראה לק"ש פ"ב ה"ג. ועליו או"ח סי' קה ס"א. שם מוטות ח"ד. לק"ש ח"ד ע' 463 בשו"ת.

ירושלמי שם פ"ד ה"א (באותו מקום). ט"ז סי' רמה סק"ה, מחשמות הרמב"ם פ"ב ה"ד ה"ל אימורי ביאה פ"ב ה"ג, וכרבי אגודו במשנה שם.
רנ נמוא שם ורש"י ד"ה משום. מור וש"ע י"ד שם. וראה לעיל ח"א (ראב"ג מולך את בנו). לק"ש ח"ד (חלק ראשה בת"ל של בנו).
רנא רמב"ם שם (מתנה בנשים). מור וש"ע אה"ע שם (כנ"ל).
רנב מ"ז שם. מעוברא דרבא כתובת סה, א. וראה לעיל מהרה"ב סי' ג סי' ומהרה"ב שם ס"ב (לענין גענה באמה).
רנג (בש"ע) (בית שמואל) באהנין י"ב סב סק"מ, בשם הח"מ שם. כת"ק במשנה קידושין שם.
רנד כ"ש שם.
רנה קידושין כט, ב. רמב"ם פ"א ה"א וה"ג. ה"ל משה פ"ג ה"ב. מור וש"ע סי' רמז ס"ו. וראה גם לעיל או"ח סי' קפו ס"ו. לק"ש ח"ד ע' 40 הערה 31.
רנו דברים יא, ט.
רנז קידושין שם. כתייתא של ל, א. רש"י ברכות כ, ב ד"ה ונקיש עירובין כז, א ד"ה ת"ת. סוטה כא, א ד"ה רח. תוס' שבת כב ב ד"ה מקרא. וראה מור ולבשר רש"י רמה.
רנח חשנה קידושין שם כג, א ובגמרא שם ע"ב. רמב"ם פ"א ה"א. מור שם. רמ"א סי' רמז ס"ו.
רנט ראה לעיל ה"ה. הערות וציונים 7/ה.
רס סוטה כא, א. א"מ"ז מ"ע יב. הנהות מייטנות (קשטא) פ"א ה"א. רמ"א שם. וראה אנ"ק ח"ב ע' נקיש. לק"ש ח"ד ע' 214 הערה 44. ח"ד ע' 41/42. ח"ד ע' 236. שלחן ערוך ח"ג ע' תרי"ה. ולענין אחרים ראה לק"ש פ"ג ה"ד. לק"ש ח"ד ע' 463 בשו"ת.

הלכות תלמוד תורה פרק א-ב

ובימינו¹¹ היה החכם הורש הלכות המצוות והגילות וצריכות לכל אדם לדעת אותן בלשון שמכונים הנשים ועמי הארץ¹² עדי מידי שבת בשבתו¹³:

פרק שני

א מי שלא לימוד אביו תורה חייב ללמד את עצמו¹⁴ כשיכור¹⁵ שנאמר¹⁶ ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם זו מצות עשה של תלמוד תורה¹⁷ על כל אדם לעצמו¹⁸ ללמוד כל התורה שבכתב ושבעל פה כולה כמו שנתבאר למעלה¹⁹ שנאמר²⁰ כל המצוה וגו'.

וכשלומד לעצמו כשתדיל ויכיר ויוכל ללמוד אוי לא ילמוד תחלה כל המקרא ואח"כ כל המשנה ואח"כ התלמוד כמו שנתבאר למעלה²¹ בנערים שאין יכולין ללמוד משנה ותלמוד בתחלה כי זה שיכול אינו רשאי לעשות כן כי מי יודע כמה יחיה²² לפיכך חייב הוא לשלש זמן למידתו²³ שבכל יום ויום²⁴ שליש במקרא²⁵ שליש במשנה²⁶ וישן²⁷ שהן הלכות פסוקות בלי מעמדים²⁸ שבכל המשניות וברייתות²⁹ ומימרות האמוראים³⁰ שהן פירוש התרי"ג מצות שבתורה³¹ בכל תנאים ודקדוקים ודקדוקים סופרים³² ובזמן הזה גם הלכות פסוקות של פסקי הגאונים והפוסקים³³ כמו המור והשלחן ערוך והגהותיו בכלל משנה יחשבו³⁴ (א) ושלש בתלמוד³⁵ המכאיר³⁶ מעמי ההלכות³⁷ שבמשניות וברייתות ומימרות האמוראים

קונטרס אחרון

(א) ושלש בתלמוד המכאיר כו. הנה הרמב"ם³⁸ שהעתיק לשונו בשיעור³⁹ עשה עיקר התלמוד

יא נגרא שם (לימוד) תוס' שם ד"ה לא. ע"ז יב. ב ד"ה ישלש רמב"ם שם ה"ב. מור וש"ע שם. וראה גם ק"א שם. לעיל א"ח ס' קט ס"א. קובץ דברי תורה ה' ע' כב. **יב** נגרא שם. רמב"ם שם (בהרהר שבכתב). מור (תנ"ך). ש"ע שם (האריכה ועושרים). לעיל פ"א ה"א וה"ד (תנ"ך). וראה לק"ש ח"ו ע' 21 תערה 35. שלחן המגדל ח"ג ע' ריש.

יג נגרא שם. רמב"ם שם (בתשובתו). מור וש"ע שם (שלש במשנה דהיינו תושבע"ט).

יד כדלעיל פ"א ה"א. וש"נ.

טו ראה מנהדרין ל"ג, א וש"ע שם ד"ה ואפילו מעה. רש"י ה"ו, ד, א ד"ה הכל מוכה כח, א ד"ה משנה.

טז פ"ד ע"ז ח"ים מרד תורת הלמוד. וראה גם מנהדרין שם וש"ע ד"ה ואפילו דרכו. רש"י כתובות פ"ב, ב ד"ה כדבר משנה.

יז כדלעיל פ"א ה"ד וש"נ.

יח ראה מגילה י"א, ב. סוכה כ"א, א וש"ע שם ד"ה דקדוקי תורה ור"ה דקדוקי מופרים. וראה גם לעיל שם. לקמן פ"ג ה"א-ב. פ"ד ה"ב.

יט אצל: הדפוסים.

כ ע"ז ח"ים ס"ח כ"ה ס"א-כ, ובאורים שם ס"ק כב. ודף תז ע"ב (באורים ותומים דפ"ד), הוא קרוב למקום קצור

הקפו כהן, שחבאי ושם משלשבות החוות יאר, שאין לימוד קים לי כדעתה שלא הובאה בש"ע והגהות הרמ"א.

כא קדושים שם. רמב"ם שם. מור וש"ע שם.

כב ראה ק"א (דהיינו כרש"י שעשה עיקר התלמוד ידע מעמי ההלכות התלויים בבבבא, ולא כרמב"ם).

וכדלעיל פ"א ה"א וש"נ.

יג נשא"כ בהרות האחרונים, כדלעיל ס' כתב ס"ג.

יד ראה לעיל ק"א ס"ב.

עה רש"י שבת קמ"ג, א ד"ה בין שאין. שם ל, ב ד"ה מ"ב. וראה לקמן פ"ד ה"ד. לעיל ס' ר"צ ס"ג.

היא אנה"ק ס' כג (ק"ל, א).

פרק שני

א רמב"ם פ"א ה"ג, תנמרא קידושין כט, ב. מור וש"ע ס' רמת ס"א.

ב רמב"ם שם. וראה פס"ד צמח צדק (שלמ, ב). אנ"ק ח"ח ע' צד. לק"ש ח"ו ע' 233 תערה 17 וע' 238 ותערה

56. ח"א ע' 45 שה"נ להערה 19. שלחן המגדל ח"ג ע' רמ"ד.

ג דברים ה, א. נגרא שם. ורש"י ר"ה דתוכי. רמב"ם שם. ב"י שם ד"ה ומ"ש לא. למוש שם ס"א.

ד ראה לקמן פ"ד ה"ב (שהתלמוד מצד עצמו הוא ג"כ מ"ע).

ה ראה גם הקדמת הרמב"ם בני הגאון המחבר. לק"ת (מ"ע).

ו קרא ל, ד. לקמן פ"ד ה"ו (למי שאפשר לו). הערות עיונים 7/.

ז פ"א ה"ד, וש"נ.

ח דברים יא, כב. ספרי עקב פמ"ח. וראה לק"ש ח"ו ע' 18 ואיק"ך.

ט פ"א ה"א.

י תנמרא שם ל, א.

י רמב"ם פ"א ה"א. מור וש"ע ס' רמז ס"ד (לשלש לומד).

יא וראה לקמן פ"ג בק"א (ד"ה ואפילו, שכן קבלו הגמ"ס, ותלמוד בגמרא שם מהפסק ושגגה הוא אסתמא בעלמא).

ציונים לקונטרס אחרון

ב ס"ו רמז ס"ד.

א פ"א ה"א-ב.